

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

**ΟΝΟΜΑΤΑ
ΤΟΥ
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ**

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	7
Εισαγωγή: Ονόματα του κομμουνισμού;	10
Μέρος Α: Η επιστημονική ήπειρος του κοινωνικού και της ιστορίας	
1. Ιστορικός Υλισμός και πολιτική πρακτική: επιστήμη και πείραμα	39
2. Η θεμελιώδης έννοια: τρόπος παραγωγής	61
3. Πειραματικές συναλλαγές και κομμουνιστική πολιτική πρακτική	76
Μέρος Β: Επιστημολογικές συνάψεις	
1. Φυσικός και ιστορικός χρόνος	91
2. Οικολογικό κίνημα: επιστήμη, διεπιστημονικότητα και παραγωγικές δυνάμεις	121
3. Είναι η ψυχανάλυση επιστήμη;	158
4. Τα εν οίκω εν δήμω	173
5. Επιθυμία και πολιτική ευθύνη: ένα ντιβάνι για τον Στάλιν	179
Μέρος Γ: Χρόνος, ιστορία και πολιτική	
1. Ιστορικός χρόνος και πολιτική συγκυρία	205
2. Ιστορία, ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική (με τον Μανόλη Αθανασάκη)	215
Μέρος Δ: Και η φιλοσοφία...	
1. Μαρξισμός και φιλοσοφία της επιστήμης	235
2. Περιπέτειες του λόγου περί επιστήμης	265
Μέρος Ε: Φιλοσοφικές συγγένειες	
1. Η φιλοσοφική επιβολή της Μεθόδου: ο Καρτέσιος σήμερα	293
2. Ο Σπινόζα συνομιλεί με τον νεαρό Βιτγκενστάιν	309
3. Περί παραδειγμάτων του φιλοσοφείν: το <i>Tractatus</i> του Βιτγκενστάιν	354
4. Ο Βιτγκενστάιν και το <i>a priori</i> της γλώσσας	399
5. Ο Μακντάουελ στην Ελλάδα	418
6. Νίτσε και Πανεπιστήμιο	434
7. Ντερριντά: γραφή και δικαιοσύνη	441

Μέρος ΣΤ: Φιλοσοφικός χάρτης εκ των υστέρων

1. Τι είναι και τι θέλει η φιλοσοφία: Έντεκα σχηματικές θέσεις 453
2. Τρόποι του Φιλοσοφείν 456

Μέρος Ζ: «Συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης»: απόπειρες

1. «...αλλά να κατανοώ» 467
2. Το συνεχές της πεδιάδας 473
3. Ο Μπένγιαμιν τον Δεκέμβρη 477
4. Ασύμβατα ηλιόσια, συμβατικές ευγένειες και πολιτική 494
5. Γραμμάτων και τεχνών έργα: όροι παραγωγής και όροι πρόσληψης 505

Μέρος Η: Πρόσωπα

1. Άγγελος Ελεφάντης: Μονοκρύσταλλος 517
2. Φώτης Αποστολόπουλος και Μαρίκα Στρομπούλη-Αποστολοπούλου: Οφειλές και δώρα ... 520
3. Παγώνα Στεφάνου: Η σιωπή των αριστερών 522
4. Στέφανος Στεφάνου: Ένας από τους πολλούς 528
5. Νάσος Δετζώρτζης: Αναγκαίες μεταφορές που αποτυγχάνουν αναγκαία 530
6. Οδός Νίκου Μανίκα 538
7. Κατερίνα Καμαρέτα-Πίσση: Ενεργές απουσίες 544
8. Εντουάρντο Καντάβα: Καλωσόρισμα 546

Μέρος Θ: Αντί επιλόγου

1. Διδάσκοντας φιλοσοφία στο δημόσιο πανεπιστήμιο: ο θεσμός,
τα πεδία ελευθερίας, τα ασύμμετρα δώρα 559

Ιστορικό δημοσιεύσεων 569

Πρόλογος

Είθισται ο πρόλογος (προ-λόγος) ενός βιβλίου να κατατίθεται πριν αρχίσει να ξεδιπλώνεται το καθαυτό περιεχόμενό του, προκειμένου να καταστήσει το τελευταίο ευσύνοπτο και ελκυστικό για τον υποψήφιο αναγνώστη ή την υποψήφια αναγνώστρια. Αλλά και για να συνδέσει, τουλάχιστον έμμεσα, τα δεδομένα της έκδοσης (τίτλο, εικόνα εξωφύλλου, όνομα συγγραφέα κτλ.) με μια τέτοια πρώτη παρουσίαση.

Εν προκειμένω όμως τα πράγματα είναι διαφορετικά. Τα εμφανή από το εξώφυλλο δεδομένα της έκδοσης μάλλον θα τείνουν να παραπλανήσουν τους υποψήφιους αναγνώστες, ενδεχομένως οδηγώντας τους να περιμένουν άλλα από αυτά που πραγματικά θα βρουν. Για λόγους στοιχειώδους προφύλαξης τους, λοιπόν, απαιτείται να εκθέσω προκαταβολικά τι δεν περιλαμβάνει το ανά χείρας βιβλίο.

Πρώτα απ' όλα αυτό δεν αναφέρεται καθόλου σε τρέχοντα κοινωνικά τεκταινόμενα και πολιτικά διακυβεύματα, ελληνικά ή διεθνή. Το περιεχόμενό του έχει κατά βάσιν θεωρητικό χαρακτήρα, ενώ η πολιτική στόχευση που όντως διεκδικεί είναι προσανατολισμένη αμιγώς στρατηγικά.

Συγκεκριμένα, το βιβλίο δεν αναφέρεται καθόλου στον Σύριζα και στις τύχες του. Ούτε στο τι είναι το κόμμα αυτό, ποιες περιπέτειες σημάδεψαν την πορεία του, ποια ιδεολογία το συνέχει, ποια πολιτική γραμμή ακολουθεί και γιατί. Ούτε στο πώς έγινε ο Σύριζα αυτός που είναι, πώς πορεύθηκε μέχρι σήμερα, πώς πορεύεται ή πού φαίνεται ή δε φαίνεται να οδηγείται. Η τρέχουσα κρίση, οι καταβολές της, οι κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις της, οι εκτιμήσεις για το μέλλον της, όπως και η αντιμετώπισή της στη χώρα μας απουσιάζουν παντελώς. Όπως απουσιάζει παντελώς οτιδήποτε έχει να κάνει με την κυβέρνηση Σύριζα-ΑΝΕΛ-Οικολόγων, με το γιατί και το πώς σχηματίστηκε, με το πώς και προς τα πού κινήθηκε και κινείται, με τα πεπραγμένα και τις προοπτικές της, με τις κοινωνικές

αγκυρώσεις και την απήχυσή της, με όσα πράττει ή δεν πράττει ή με όσα επιτυγχάνει ή δεν επιτυγχάνει.

Αυτή η παντελής απουσία προφανώς απαλλάσσει τον Σύριζα (και την κυβέρνηση) από κάθε ευθύνη απέναντι σε όλα όσα εκτίθενται στο ανά χείρας βιβλίο, από τον τίτλο μέχρι τον πίνακα περιεχομένων. Αλλά ο λόγος γι' αυτή την απουσία δεν ανάγεται στην «ανάγκη» να προστατευθεί ο Σύριζα (και η κυβέρνηση) από κάθε γειτνίαση με ονόματα του κομμουνισμού. Άλλωστε ο γράφων (μαζί με τις απόψεις του, δημόσια εκφρασμένες τις πιο πολλές φορές) μετείχε στον Σύριζα από την αρχή (και παλαιότερα στον Συνασπισμό) συχνά από θέσεις σημαντικής πολιτικής ευθύνης. Κατά συνέπεια, όσα πρόσβευε και πρεσβεύει δεν μπορούσαν παρά να είχαν και να έχουν ζυμωθεί και να εξακολουθούν να ζυμώνονται με τις απόψεις συντρόφων και φίλων, για να προκύψουν, όπως προέκυψαν και προκύπτουν, οι θέσεις του κόμματος, οι κατευθυντήριες ιδέες της στρατηγικής του, η πολιτική γραμμή του, η πρακτική του.

Αυτά υπονοούν προφανώς πως, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά προσωπικά εμένα, όσα περιλαμβάνει το βιβλίο κάπως θα πρέπει να συνεχονται με το γεγονός ότι παραμένω πιστό μέλος του Σύριζα. Πράγμα που συνεπάγεται ότι το ερώτημα του πώς συγκεκριμένα συνδέονται αυτά που το βιβλίο εκθέτει με εκείνα τα οποία παραλείπει δεν μπορεί παρά να μου έχει τεθεί. Και βεβαίως έτσι είναι.

Ιδού λοιπόν η οφειλόμενη απάντηση.

Πρώτον, όπως ήδη ανέφερα, το βιβλίο έχει κατά βάση θεωρητικές βλέψεις και πολιτική στόχευση αμιγώς στρατηγικού χαρακτήρα. Δηλαδή το βιβλίο επιδιώκει να αναδείξει τους όρους της ιστορικής και θεωρητικής σταθερότητας μιας στρατηγικής προοπτικής. Έτσι, ζητήματα που αφορούν ειδικά τη χώρα μας, τρέχοντα κοινωνικά ή πολιτικά θέματα, εκτιμήσεις ή αποτιμήσεις τακτικής δε θα μπορούσαν παρά να απουσιάζουν. Στην καλύτερη περίπτωση, θα είχαν θέση μόνον ως παραδείγματα ή πεδία «εφαρμογής». Μια ματιά στον πίνακα περιεχομένων αρκεί για να πιστοποιηθεί ότι έτσι ακριβώς έχουν τα πράγματα εδώ.

Δεύτερον –και ίσως σημαντικότερο–, το «πείραμα» που συνιστά η σχέση του Σύριζα με την κυβερνητική εξουσία σε μια χώρα όπως η Ελλάδα βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Ενώσω η ελληνική κοινωνία διέρχεται μια νέα φάση με άδηλη ακόμη έκβαση. Και εν μέσω μιας διεθνούς κατάστασης ιδιαίτερα ρευστής και επικίνδυνης, στην περιοχή μας, στην Ευρώπη και στον κόσμο. Με αυτά τα δεδομένα, θεωρώ ότι η όποια απόπειρα να εκτεθούν –δηλαδή, εμμέσως τουλάχιστον, να αποτιμηθούν– εκείνα που το βιβλίο παραλείπει θα συνιστούσε πράξη θεωρητικής και πολιτικής ανευθυνότητας. Γιατί η αποτίμηση ενός «πειράματος» με τη σημασία και την εμβέλεια που έχει το «πείραμα Σύριζα» μπορεί να αναληφθεί με τη δέουσα θεωρητική στήριξη μόνον εκ των υστέρων. Δηλαδή μόνο μετά από ένα σαφές σημείο καμπής, μόνο μετά από ένα σημείο ιστορικής στίξης που μπορούν να το

αναγνωρίσουν όλοι. Γιατί, όπως προσπαθεί να εκθέσει το ανά χείρας βιβλίο σε κάποια κείμενά του, ιστορικές διαδικασίες και ιστορικά συμβάντα αποτιμώνται μόνον κατόπιν εορτής. Και μάλιστα, ακόμη κι έτσι, επισφαλώς. Κατά συνέπεια, κρίσεις και αποτιμήσεις *in medias res*, και μάλιστα από έναν από τους άμεσα μετέχοντες στο «πείραμα», θα μπορούσαν ίσως να αποκτήσουν «υπόσταση» όσο διαρκεί ο αφρός μιας συγκυρίας, θα μπορούσαν να στοχεύσουν στενά πολιτικά για να συμβάλουν στη διαμόρφωση κάποιων συσχετισμών ή θα μπορούσαν ακόμη και να διεκδικήσουν ρόλο προφητείας. Αλλά από την άποψη της σταθερότητας την οποία, όπως είπαμε, επιδιώκει να αναδείξει το βιβλίο, δεν μπορούν να προσφέρουν απολύτως τίποτε.

Για να το πω κάπως διαφορετικά, σχέση όσων εκθέτει το βιβλίο με όσα παραλείπει σίγουρα υπάρχει για μένα. Αλλά το πώς ακριβώς υπάρχει και το πού συγκεκριμένα κατατείνει είναι ερώτημα του οποίου η απάντηση διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται καθημερινά και εν θερμώ. Αυτός είναι τελικά ο λόγος που απαγορεύει σε τούτη τη σχέση να αποτυπωθεί σήμερα και εδώ με την περιωπή της γραφής.

Αριστείδης Μπαλτάς,
Μάιος 2018

Εισαγωγή: ονόματα του κομμουνισμού;

Το ερωτηματικό εδώ στο ξεκίνημα θέλει να υπογραμμίσει ευθύς εξαρχής, έστω μόνον ως το ταπεινό σημείο στίξεως που είναι, δύο πράγματα. Πρώτον, ότι τούτο το βιβλίο δεν εκδίδεται υπό καθεστώς θεωρητικής ειρήνης, όπου η θετική διατύπωση ενός τίτλου ή μιας θέσης θα παρωθούσε σε ψύχραιμες αποτιμήσεις και ευγενικά διατυπωμένες ενστάσεις ή διαφωνίες. Αντίθετα, το βιβλίο εκδίδεται σε συνθήκες σκληρού ιδεολογικού πολέμου. Δηλαδή αναμένει αναγνώσεις ή «αναγνώσεις» εμπαιθείς, που θα σπεύσουν να εκλάβουν τον τίτλο του και να προκαταλάβουν το περιεχόμενό του ως κάτι σαν αθεράπευτη ιδεοληψία και ασύστολη, αν όχι επικίνδυνη, αναίδεια. Το ερωτηματικό τοποθετείται λοιπόν για να παραλάβει και, ει δυνατόν, να εξασθενίσει τέτοιες αντιδράσεις. Και, δεύτερον, για να υπογραμμίσει ότι όσα εδώ μπορεί να υπονοεί καλόπιστα μια διερώτηση θέλουν να απευθύνονται στο περιεχόμενο του βιβλίου και από τον ίδιο τον συγγραφέα του. Δηλαδή δεν εκτίθενται εδώ απαρασάλευτες βεβαιότητες, αλλά ερωτήματα που αιτούνται διερεύνηση. Και, ίσως κατεξοχήν σήμερα, διερεύνηση κατά το δυνατόν έλλογη, κριτική, πλουραλιστική και πολύπλευρη, κατά διάφορους θεωρητικούς ή πραγματολογικούς άξονες. Και ταυτόχρονα διερεύνηση νηφάλια και γενναϊόδωρη, κατά τους ήπιους τόνους που αρμόζουν στον αλληλοσεβασμό και στην από κοινού αναζήτηση, στη συστηματική συλλογική συν-ζήτηση, σύνθετων απαντήσεων σε μεγάλα ερωτήματα. Ερωτήματα που, επιπλέον, παραμένουν μεν πάντοτε επίκαιρα αλλά και πάντοτε πρόσκαιρα, αφού κάθε εποχή τείνει να τα διατυπώνει εκ νέου με τις δικές της προσλαμβάνουσες, τις δικές της προκαταλήψεις, τους δικούς της όρους.

Το βιβλίο βλέπει το φως το σωτήριο έτος 2018. Εκατόν εβδομήντα χρόνια μετά τη δημοσίευση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*. Περίπου εκατόν πενήντα χρόνια μετά την έκδοση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* και εκατό χρόνια μετά τη Σοβιετική Επανάσταση, αλλά και σχεδόν τριάντα χρόνια μετά την πτώση του Τεί-

χους του Βερολίνου. Αφού έχει πλέον ενηλικιωθεί μια γενιά μετά το συμβάν που συμβόλισε για την κοινή συνείδηση το «τέλος των ουτοπιών». Δηλαδή όχι λιγότερο από το τέλος δύο και παραπάνω αιώνων που φλογίζονταν, μέσα από μύριες περιπέτειες και μύρια δεινά, από το αίτημα της ελευθερίας, της ισότητας, της αδελφότητας. Από το αίτημα να εξαλειφθεί οριστικά η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Αίτημα που μέχρι τότε μεταφερόταν σχεδόν απρόσκοπτα από γενιά σε γενιά, κατά κανόνα εμπλουτισμένο με νέες εμπειρίες.

2018. Δεκαεπτά χρόνια μετά την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους. Μετά το συμβάν που σηματοδότησε την εποχή της «τρομοκρατίας», όπου ζούμε ακόμη. Ίσως για πολύ. Το συμβάν που στάθηκε αφορμή για να εξαπολυθούν πόλεμοι που εν πολλοίς ακόμη συνεχίζονται, να δοκιμαστούν νέα όπλα και να πουληθούν παλιά ώστε να αποσταθεροποιηθεί μονότροπα ο κόσμος. Το συμβάν που διαστρέβλωσε πλήρως την έννοια της αυτοθυσίας, που ενοχοποίησε λαούς και μια θρησκεία ολόκληρη, το συμβάν που συκοφάντησε ίσως περισσότερο από οτιδήποτε άλλο το χειραφετητικό πρόταγμα, θαμπώνοντας πίσω από κύματα τυφλού μίσους, ξενοφοβίας, ρατσισμού και μισαλλοδοξίας το όνειρο, δηλαδή τη δυνατότητα, της χειμαζόμενης ανθρωπότητας να οικοδομήσει το ειρηνικό μέλλον που θα λύτρωνε το παρελθόν της. Με δυο λόγια, το συμβάν που ήρθε να υπογραμμίσει και από τη δική του μεριά το «τέλος των ουτοπιών».

Σίγουρα το 1989 επισφράγισε την τελεσίδικη αποτυχία του μεγαλύτερου ίσως κοινωνικοπολιτικού πειράματος στην ιστορία της ανθρωπότητας. Και από αυτό το εφιαλτήριο εφόρμησε το μνημειώδες λογικό άλμα που προσγειώθηκε στην «ιδέα» ότι η «ιστορία» έχει πλέον «τελειώσει» και άρα ότι η προοπτική της καθολικής κοινωνικής χειραφέτησης παύει πάραυτα να έχει νόημα. Ήταν το άλμα –ή το άρμα– στο οποίο αρκετοί αριστεροί έστερξαν να προσδεθούν. Διατηρώντας ίσως κάποια νοσταλγία για όσα τους είχαν κάποτε συνεπάρει, νοσταλγία όμως η οποία έσβησε γρήγορα εν όψει του λαμπρού νεοφιλελεύθερου παρόντος που υποσχόταν πολλά. Αλλά στον καθένα και στην καθεμιά ατομικά και ανταγωνιστικά με τους άλλους. Εξίσου σίγουρα τα επακόλουθα τόσο της πτώσης του Τείχους όσο και της επίθεσης στους Δίδυμους Πύργους έχουν εν πολλοίς αποπλίσει την Αριστερά όλων των τάσεων και όλων των αποχρώσεων. Ακόμη και εκείνους που ασκούσαν σφοδρότατη κριτική στα λεγόμενα «καθεστώτα σοβιετικού τύπου» και παράλληλα επέμεναν χωρίς ταλαντεύσεις, τόσο έμπρακτα όσο και θεωρητικά, ότι η Αριστερά αφορά πάντοτε τους πολλούς και την αβίαστη έκφραση της βούλησής τους και δεν έχει καθόλου να κάνει ούτε με τρομοκρατία ή τρομοκρατία ούτε με τον ναρκισσισμό της μεμονωμένης πράξης, οσοδήποτε «επαναστατικής».

Λόγω κυρίως αυτού του αποπλισμού εξακολουθεί να βαραίνει σχεδόν απελπιστικά η αίσθηση ότι δεν υπάρχει προοπτική άλλη από τη μοίρα την οποία υποβάλλει –αλλά και επιβάλλει όπου χρειάζεται– η παγκοσμιοποιημένη κυριαρχία

του χρηματιστηριακού κεφαλαίου. Γι' αυτό έχει απλωθεί πλατιά ό,τι έχει ονομαστεί «αριστερή μελαγχολία», δηλαδή η αίσθηση της πολιτικής αδυναμίας, η καχυποψία απέναντι στη συλλογική πολιτική δράση και την αποτελεσματικότητά της και η θεωρητική νωθρότητα που τείνει να οδηγήσει στην αποστράτευση και στην ιδιώτευση, αν όχι στην πλήρη αναστροφή ιδεολογικής και πολιτικής πλευσης. Και σαν να μην έφταναν αυτά, οι πόλεμοι που μαίνονται γύρω μας, όσο και εκείνοι που επαπειλούνται, σίγουρα έχουν ελάχιστα να κάνουν με την προοπτική της κοινωνικής χειραφέτησης. Για να μην πούμε τίποτε για τη γενικευμένη οικολογική καταστροφή που φαίνεται να επέρχεται με ραγδαία αυξανόμενες ταχύτητες. Γίνεται έτσι φανερό γιατί, κατά τη ρήση του Φρέντρικ Τζέιμσον, είναι πιο εύκολο σήμερα να φανταστούμε το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού.

Ωστόσο και παρ' όλα αυτά, ούτε οι κοινωνίες έχουν αποβιώσει ούτε η προοπτική της χειραφέτησης είναι δυνατόν να αποκλειστεί με μια μονοκοντυλιά επειδή έτσι το θέλουν κάποιои. Ήδη βλέπουμε να πυκνώνουν απρόσμενες αναλαμπές ελπίδας που αναφύονται σε πολλά επίπεδα εδώ ή εκεί αντιστρέφοντας το κλίμα. Εναντία στο ρεύμα και μοχλεύοντας τον εφησυχασμό που εξακολουθεί να επικρατεί. Έτσι, το ανέλπιστο, το απροσδόκητο, το αστάθμητο αναδεικνύεται και πάλι στις μέρες μας –αν μου επιτρέπεται το οξύμωρο– σε κάτι σαν ιστορική σταθερά. Το διαπιστώσαμε στις ΗΠΑ με τον Σάντερς, στη Βρετανία με τον Κόρμπυν, στην Ισπανία με τους Ποντέμος (και τους Ποντέμος Ουνίδος), στην Πορτογαλία με τη συμμαχία που κυβερνά, στην Ελλάδα με τον Σύριζα. Πρόκειται για πολιτικά κινήματα που αντιστρατεύονται αποφασιστικά τον υποτιθέμενο μονόδρομο της λιτότητας, της κοινωνικής καταστροφής και του πολέμου και επιδιώκουν να συνδεθούν οργανικά με τις βαθύτερες κοινωνικές διεργασίες και τις καινοτόμες κοινωνικές πρωτοβουλίες στις χώρες και στους χώρους τους. Πρόκειται για πολιτικά κινήματα που εντάσσουν τον εαυτό τους στην προοπτική της καθολικής κοινωνικής χειραφέτησης ενώ ταυτόχρονα αναζητούν, άμεσα ή έμμεσα, το επαρκές όνομά τους, το όνομα που θα συμπυκνώνει την εμπειρία των αγώνων της Αριστεράς, των αγώνων στους οποίους αναλώθηκαν οι γονείς και οι παππούδες τους, ενώ ταυτόχρονα θα ενοποιεί την κοινή προοπτική τους στις παρούσες εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες.

Γι' αυτούς τους λόγους τούτο το βιβλίο *όφειλε*, τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου, να εκδοθεί σήμερα, δηλαδή κατά τη συγκυρία που διάγουμε. Όχι γιατί κομίζει απαστράπτουσες νέες ιδέες ή προτείνει συγκεκριμένες λύσεις για τα πολύ δύσκολα που αντιμετωπίζουμε. Αλλά μόνο γιατί το νήμα που διαπερνά κείμενα που γράφηκαν με ποικίλες αφορμές, σε πολύ διαφορετικές μεταξύ τους στιγμές και κατά ένα μακρύ διάστημα που διέτρεξε πολλές συγκυρίες, συλλογικές και προσωπικές, αφορά ευθέως τούτο ακριβώς το πολύ συγκεκριμένο θεωρητικό και συνάμα πολιτικό αιτούμενο: ποιο μπορεί να είναι σήμερα, μετά τα όσα πολλά και

πολλαχώς αμφιλεγόμενα μεσολάβησαν, το επαρκές όνομα της προοπτικής που προσβλέπει στην καθολική κοινωνική χειραφέτηση;

* * *

Περί κομμουνισμού λοιπόν. Και περί των ονομάτων του. Αλλά πρώτα απ' όλα για την έννοια και για τη λέξη.

Κατ' αρχάς, η έννοια δεν ταυτίζεται με τη λέξη. Η έννοια εκφράζεται με λέξεις, αλλά, έξω από τα απολύτως εξειδικευμένα λεξιλόγια των αυστηρών επιστημών, σπάνια οι λέξεις περιορίζονται στη μονοσήμαντη έκφραση μιας έννοιας. Βεβαίως μια έννοια μπορεί να διατυπωθεί με διαφορετικούς τρόπους –δηλαδή με διαφορετικές λέξεις–, τρόπους περισσότερο ή λιγότερο οικειούς ή πρόσφορους, τρόπους που, αν τους εξετάσουμε αυστηρά, δεν είναι πάντοτε απολύτως ισοδύναμοι μεταξύ τους. Είναι ωστόσο επαρκώς ισοδύναμοι ώστε, υπό κανονικές συνθήκες, να μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε την ίδια έννοια υπό κάθε τέτοιο τρόπο. Από την άλλη μεριά, οι λέξεις, όπως κινούνται μέσα στις καθημερινές γλωσσικές ανταλλαγές αποκτώντας το νόημά τους μέσα από τη χρήση τους –όπως θα ήθελε ο Βιτγκενστάιν–, κερδίζουν πεδία ελευθερίας, δηλαδή νοήματα, που δεν υπόκεινται στην αυστηρή πειθαρχήση των εννοιών. Ωστόσο τα νοήματα αυτά δεσμεύονται. Δεσμεύονται από τους ιδεολογικούς σχηματισμούς στους οποίους οι λέξεις αναπόφευκτα εντάσσονται και κάποιες φορές περιχαρακώνονται, σχηματισμούς που δεν είναι ποτέ αθώοι ή απλώς γλωσσικοί, γιατί είναι εκεί για να εκφράζουν στο πεδίο των ιδεών συγκεκριμένα συμφέροντα. Πρόκειται για συμφέροντα που αναφέρονται στη μία ή στην άλλη πλευρά του αδιάκοπου κοινωνικού ανταγωνισμού, δηλαδή του ανταγωνισμού τον οποίο ο Μαρξ θα ονόμαζε ταξική πάλη.

Με άλλα λόγια, οι λέξεις, όπως χρησιμοποιούνται στην καθημερινή γλώσσα, φέρουν αναπόφευκτα ιδεολογικό φορτίο, φορτίο που μπορεί να επισιχιάσει ή να τροποποιήσει προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση το αυστηρό νόημα της έννοιας που επεδίωκε αρχικά να εκφράσει η λέξη. Έτσι υπάρχουν περιστάσεις όπου είναι εξαιρετικά δύσκολο να απογυμνωθεί η λέξη από το ιδεολογικό φορτίο της, ώστε να αναδειχθεί ανάγλυφα η υποκείμενη έννοια. Καθώς δε το εν λόγω φορτίο αποδίδεται στη λέξη κατά κανόνα ανεπίγνωστα (έτσι λειτουργεί κατά βάση η ιδεολογία), ενώ οι χρήστες της γλώσσας μπορεί να καταλαμβάνουν, κατά κανόνα εξίσου ανεπίγνωστα, διαφορετικές ιδεολογικές θέσεις, μια καλόπιστη γλωσσική ανταλλαγή καθίσταται κάποιες φορές απολύτως άγονη γιατί, απλούστατα, με την ίδια λέξη ο ένας συνομιλητής εννοεί άλλα από αυτά που εννοεί ο άλλος. Ο Σπινόζα έχει γράψει κάποιες θαυμάσιες σελίδες επ' αυτού.

Οι μεθοδολογικές αυτές παρατηρήσεις είναι, νομίζω, αναγκαίες αν όντως θέλουμε να εξετάσουμε σοβαρά μια έννοια τόσο βεβαρημένη όσο είναι η έννοια του κομμουνισμού. Πρόκειται για μια έννοια που φέρει πάνω στο ίδιο το σώμα της το

τεράστιο ιδεολογικό φορτίο μιας μακράς, ένδοξης όσο και επώδυνης ιστορίας που συνεχίζεται ακόμα, για μια έννοια που συμπύκνωνε τις ελπίδες της εργαζόμενης ανθρωπότητας συγκεντρώνοντας ταυτόχρονα και για τον ίδιο λόγο το άσβεστο μίσος των εκμεταλλευτών της, αλλά και για μια έννοια που προκαλούσε και προκαλεί μεγάλα πάθη στους κόλπους της ίδιας της Αριστεράς, γιατί την επικάλυψαν στρεβλώσεις όλων των ειδών, ακόμη και εγκλήματα, τα οποία κάποιιοι επισήμαιναν με παρηρησία και εν θερμώ ενώ κάποιιοι άλλοι τα αρνούσανται πεισματικά. Σήμερα φαίνεται πως κάποιιοι τρίτοι θέλουν να την αναδείξουν σε λέξη καθαρά υβριστική, κρύβοντας μετά βίας πίσω από την υστερική χρήση της τον παλιό μεγάλο φόβο που φαίνεται πως δε λέει να κοπάσει.

Αλλά, με αυτά δεδομένα, πώς μπορεί να οριστεί ψύχραιμα η έννοια του κομμουνισμού και πού ακριβώς αυτή παραπέμπει;

Κατ' αρχάς κλασικά, αν και κατ' ανάγκην πολύ σχηματικά εδώ, ο κομμουνισμός αναφέρεται σε ένα κοινωνικό καθεστώς όπου έχει εξαλειφθεί οριστικά η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο (άρα και οι κοινωνικές τάξεις) και του οποίου η οργάνωση συνίσταται στη συνεργασία ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών. Αυτή η συνεργασία καθιστά το κράτος περιττό και ανάγει τη διακυβέρνηση σε απλή διαχείριση των πραγμάτων. Η ιδέα του κομμουνισμού αναδύθηκε κατά διάφορους τρόπους ή μορφές μέσα από τις ταξικές κοινωνίες και τον αδιάκοπο εκεί ταξικό ανταγωνισμό ενώ απέκτησε το αυστηρό της περίγραμμα μέσα από το έργο κυρίως του Μαρξ και τη μελέτη των κοινωνιών όπου κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής. Να προσθέσουμε ότι, πάντα κατά τις κλασικές διατυπώσεις, η έννοια «σοσιαλισμός» αναφέρεται στο μεταβατικό στάδιο κοινωνικής οργάνωσης που οδηγεί από τον καπιταλισμό (δηλαδή τις κοινωνίες όπου κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής) στον κομμουνισμό. Με τον κομμουνισμό, άρα και τον σοσιαλισμό, είναι άρρηκτα συνδεδεμένες έννοιες ή αξίες όπως η ισότητα, η ελευθερία, η αδελφότητα ή συναδελφωση, η αλληλεγγύη, η μέριμνα για το κοινό καλό μέχρι την αυταπάρηση, η δικαιοσύνη.

Από τότε που διατυπώθηκε πρώτη φορά, η έννοια του κομμουνισμού (και περισσότερο εκείνη του σοσιαλισμού) ξεδιπλώθηκε κατά πολλούς τρόπους και σε πολλές κατευθύνσεις, όχι πάντα συγκλίνουσες, ενώ οι επεξεργασίες που επιδίωξαν να την αποσαφηνίσουν ή να την εμβαθύνουν σπάνια έμειναν σε κάποιο ακαδημαϊκό απυρόβλητο. Οι ιδιαίτερα εμπαιθείς θεωρητικές και συνάμα πολιτικές περιπέτειες που γνώρισε σχηματίζουν στην εξέλιξή τους ένα εξαιρετικά σύνθετο πλέγμα θέσεων και αντιπαραθέσεων που πολύ δύσκολα μπορεί να εκτυλιχτεί με σχετική πληρότητα. Αλλά ευτυχώς δεν είναι (ούτε θα μπορούσε να είναι) αυτός ο στόχος μας. Επιδίωξη του ανά χείρας βιβλίου είναι απλώς (απλώς;) να διερευνήσει την έννοια του κομμουνισμού, και αυτό, όπως θα δούμε, μόνον από μια ιδιαίτερη –άρα μονόπλευρη– θεωρητική, αλλά και πολιτική, σκοπιά. Αυτή η σκοπιά δεν

εντοπίζει τη διερρεύνηση στην ίδια την έννοια, αλλά κυρίως στα εξαιρετικά πλούσια, όπως θα διαπιστώσουμε, θεωρητικά και έμπρακτα συμφραζόμενά της. Με άλλα λόγια, στα κείμενα που συναποτελούν τούτο το βιβλίο η έννοια του κομμουνισμού σπάνια εμφανίζεται αυτοπροσώπως. Απλώς αφήνεται να διατρέχει το καθένα υπόρρητα, κάτω από τις γραμμές και ανάμεσα στις λέξεις του. Το κενό έρχεται να το συμπληρώσει, όπως και όσο μπορεί, η παρούσα εισαγωγή.

Ας αρχίσουμε λοιπόν από μια ερώτηση που εύλογα μπορεί να θεωρηθεί πρώτη. Είναι η έννοια του κομμουνισμού απλώς αποκύημα ευφάνταστης και γενναιοόδωρης διανοητικής σύλληψης ή έχει, ούτως ειπείν, υλική υπόσταση; Υπάρχει κάποια χειροπιαστή εγγραφή της έννοιας στο κοινωνικό γίγνεσθαι; Μπορούμε να συναντήσουμε γνωρίσματα του κομμουνισμού, κάτι σαν προοπτική του κομμουνισμού ή σαν τάση προς τον κομμουνισμό, κατά τις καθημερινές συναλλαγές μας;

Προσπαθώντας να απαντήσω ισχυρίζομαι χωρίς περιστροφές και, εκτιμώ, προς έκπληξη αρκετών, ότι η κομμουνιστική προοπτική αποτελεί μια εγγενή τάση όλων ανεξαιρέτως των ταξικών κοινωνιών, τάση που, επιπλέον και παρά τα φαινόμενα, μας είναι πολύ οικεία. Αν οι αξίες που μόλις αναφέραμε είναι όντως άρρηκτα συνδεδεμένες με την έννοια του κομμουνισμού, τότε εστίες κομμουνιστικών σχέσεων λειτουργούσαν και λειτουργούν λίγο πολύ παντού στις κοινωνίες μας. Φτάνει να ορίσουμε ως κομμουνιστικές τις σχέσεις όπου κυριαρχούν, κατά τα παραπάνω, οι αξίες της αλληλεγγύης, της συναδέλφωσης, της μέριμνας για το κοινό καλό και της ισότητας απέναντι σε αυτή τη μέριμνα, όπως αυτές αναδεικνύονται και πραγματώνονται σε συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές στο πλαίσιο της μιας ή της άλλης πρακτικής. Σε κάθε τέτοιο πλαίσιο, οι εν λόγω στάσεις και συμπεριφορές διέπονται έμπρακτα από την αξία τόσο της ελευθερίας (κανείς δεν μπορεί να επιβάλει σε κανέναν να είναι αλληλέγγυος με τους άλλους) όσο και της δικαιοσύνης (αφού όλοι είναι ίσοι απέναντι στην κοινή μέριμνα), ενώ η τάση για τη γενίκευσή τους προβάλλει μια κοινωνική οργάνωση ισότητας, γενικής ελευθερίας και καθολικής δικαιοσύνης. Η εγγενής σε κάθε κοινωνία τάση προς τον κομμουνισμό δεν είναι άρα τίποτε άλλο από την τάση που αναγεννά διαρκώς σχέσεις τέτοιου τύπου. Κατά συνέπεια, η πολιτική προοπτική του κομμουνισμού δεν είναι παρά η επιζητούμενη προοπτική όπου αυτού του τύπου οι σχέσεις θα επεκταθούν και θα εμπεδωθούν στην κλίμακα ολόκληρης της κοινωνίας ενώ ταυτόχρονα οι αντίστοιχες αξίες θα έρχονται να ηγεμονεύσουν στην ίδια κλίμακα. Και όπου, βέβαια, αυτή η προοπτική καλείται να αντιμετωμάχεται μέχρι τέλους την τάση που επιδιώκει να αναπαράγει διαρκώς σχέσεις εκμετάλλευσης και σχέσεις καταπίεσης, σχέσεις ανισότητας και σχέσεις αδικίας.

Αν η εθελοντική από κοινού συμμετοχή σε μια πρακτική που εμπνέει –και εμπνέει γιατί τείνει να υπερβαίνει στενά συμφέροντα αποσκοπώντας σε κάτι ευρύτερο και ευρύτερα επιθυμητό– εγκαλεί τέτοιες σχέσεις και τέτοιες αξίες σε πλείστους κοινωνικούς χώρους και επίπεδα, είναι, νομίζω, φανερό ότι αυτές εμφανί-

ζονται με μεγαλύτερη πυκνότητα και καθαρότητα στους χώρους εκείνων που δεν κατέχουν τίποτε. Γιατί, αν, κατά τη γνωστή ρήση, δεν έχουμε παρά τις αλυσίδες μας, τότε η ισότητα είναι δεδομένη, η αλληλεγγύη περίπου υποχρεωτική (αφού, κατά τον Σπινόζα, τίποτε δεν είναι πολυτιμότερο σε έναν άνθρωπο από έναν άλλον άνθρωπο), η απελευθέρωση από τα αντίστοιχα δεσμά αίτημα σκληρά υλικό και η επικράτηση της καθολικής δικαιοσύνης το αιτούμενο που τα συμπυκνώνει όλα, αφού υπονοεί, εκτός των άλλων, ότι η πραγματοποίησή του θα επιτρέπει στον καθένα να ξεδιπλώνει ελεύθερα την ιδιαιτερότητά του.

Θα υποστήριζα με τον Ντερριντά ότι η έννοια (και η αξία) της καθολικής (ή «άπειρης» όπως τη χαρακτηρίζει*) δικαιοσύνης συνιστά εν προκειμένω την έννοια (και αξία) κλειδί. Αν το δίκαιο παραπέμπει στην ισότητα –όλοι οφείλουμε να είμαστε ίσοι ενώπιον του δικαίου–, η καθολική δικαιοσύνη λαμβάνει υπόψη τη διαφορά. Δηλαδή λαμβάνει υπόψη όχι μόνον ότι το δίκαιο μπορεί να μεταβάλλεται ώστε να προσαρμόζεται σε νέες συνθήκες, όχι μόνον ότι αυτό οφείλει να διευρύνεται διαρκώς ώστε να περιλαμβάνει νέα δικαιώματα και άρα νέα πεδία ελευθερίας, όχι μόνον ότι η τυπική εφαρμογή του μπορεί να αποβαίνει κάποιες φορές άδικη, αλλά κυρίως ότι η ίδια η έννοια (και η αξία) της ισότητας υποστέλλει, αν δε διαγράψει, τη μη αναγώγιμη ιδιαιτερότητα του καθενός και άρα τη συνεπαγόμενη ελευθερία του. Αυτό σημαίνει ότι ισότητα και ελευθερία βρίσκονται μόνιμα σε ένταση και ότι η, βεβαίως δίκαιη, άρση της έντασης δεν μπορεί παρά να εγκαλεί κάθε φορά τη διακινδύνευση μιας δύσκολης απόφασης. Από την άλλη μεριά, η έννοια της καθολικής δικαιοσύνης, όπως παραπέμπει πραγματολογικά στο λεγόμενο κοινό περί δικαίου αίσθημα, συγκροτεί τον όρο που καλείται, ακριβώς, να άρει την εν λόγω ένταση μέσω της αντίστοιχης δίκαιης απόφασης. Έπεται πως η κομμουνιστική προοπτική δεν είναι άλλη από την προοπτική εγκαθίδρυσης της καθολικής δικαιοσύνης, η προοπτική κατά την οποία θα τείνουν να συγκλίνουν η κατά δίκαιον ισότητα μεταξύ όλων με τη μη αναγώγιμη ιδιαιτερότητα και τη συνεπαγόμενη ελευθερία του καθενός. Την προοπτική εγκαθίδρυσης της καθολικής ή άπειρης δικαιοσύνης ο Ντερριντά την αποκαλεί προοπτική της «ελευσόμενης δημοκρατίας». Ιδού έτσι ένα πρόσθετο, θεωρητικά επεξεργασμένο, όνομα του κομμουνισμού, έστω κι αν εκείνος δε μνημονεύεται ρητά.

Αν όντως η έννοια και η αξία της καθολικής δικαιοσύνης παραπέμπουν πραγ-

* Ο Ντερριντά χαρακτηρίζει τη δικαιοσύνη «άπειρη» εννοώντας τον χαρακτηρισμό τόσο κατά το πλάτος (σε όλα τα πράγματα ανεξαιρέτως, έμφυχα και άψυχα, του παρόντος, του παρελθόντος και του μέλλοντος οφείλει να αποδίδεται δικαιοσύνη) όσο και κατά το βάθος (όσα πεπερασμένα βήματα και αν πραγματοποιηθούν προς την κατεύθυνσή της, η δικαιοσύνη, ως άπειρη, παραμένει στο βάθος του ορίζοντα). Προτιμώ εν προκειμένω τον όρο «καθολική δικαιοσύνη» θέλοντας να υπογραμμίσω ότι η επίτευξή της συνιστά πολιτικά επιδιωκόμενο στόχο κατά την ούτως ή άλλως πεπερασμένη ανθρώπινη ζωή, υπονοώντας ταυτόχρονα ότι η απειρία της θα τείνει αδιάκοπα προς τη βελτίωση της οσοδήποτε άρτιας κοινωνικής οργάνωσης.

ματολογικά στο κοινό περί δικαίου αίσθημα, τότε όλοι διαθέτουμε την εμπειρική βάση που μας επιτρέπει και να κατανοούμε κατ' αρχάς την έννοια και να ενστερνιζόμαστε κατ' αρχάς την αξία. Όλοι, από μικρά παιδιά, έχουμε κάποτε υποστεί την αίσθηση της κατάφωρης αδικίας, μιας αδικίας που κανένας «κανόνας δικαίου» των γονέων ή της πολιτείας δεν είναι ικανός να απαλύνει. Το περί δικαίου αίσθημα που δε δεσμεύεται ρητά από κανόνες είναι κοινό ακριβώς επειδή διαθέτουμε αυτή την κοινή εμπειρία. Με άλλα λόγια, όλοι μοιραζόμαστε την εμπειρική βάση της έννοιας και τα βασικά χαρακτηριστικά της αξίας της καθολικής δικαιοσύνης και άρα όλοι μοιραζόμαστε έτσι ή αλλιώς το αίτημα για την πραγμάτωσή της. Και αυτό σημαίνει πως η προοπτική της καθολικής ή άπειρης δικαιοσύνης ή, ισοδύναμα, η εγγενής σε κάθε ταξική κοινωνία τάση προς τον κομμουνισμό συνιστά κάποιο είδος ανθρωπολογικής σταθεράς.

Αλλά μπορούμε να προχωρήσουμε περισσότερο. Όπως πιστοποιούν τα τεκμήρια που παρέχει η ανθρώπινη ιστορία, όλα, λίγο πολύ, τα κοινωνικά κινήματα που ξεδίπλωσαν μια δυναμική με την ανάλογη εμβέλεια συμπύκνωσαν τις εστίες των αντίστοιχων κάθε εποχή κομμουνιστικών σχέσεων σε ένα πολιτικό πρόγραμμα το οποίο, κατά τα εκάστοτε διαφορετικά κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα, διεκδικούσε ξανά και ξανά το ίδιο απαράλλακτο αίτημα που επικαλείται ισότητα και γενική ελευθερία, το ίδιο απαράλλακτο αίτημα για καθολική δικαιοσύνη. Παρά τις μεγάλες εν προκειμένω ιστορικές διαφορές, μπορούμε έτσι να ισχυριστούμε ότι οι σκλάβοι του Σπάρτακου, οι χωρικοί του Μύντσερ, οι επαναστάτες της Παρισινής Κομμούνας, οι εργάτες, οι αγρότες και οι στρατιώτες των Σοβιέτ, οι χωρικοί της Κίνας, της Κούβας και του Βιετνάμ, οι αντάρτες του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και του Δημοκρατικού Στρατού, οι εξεγερμένοι του 1968, εκείνοι που στήριξαν μέχρι τέλος την κυβέρνηση του Αλλιέντε υπήρξαν και πολιτεύτηκαν ως κομμουνιστές, δηλαδή διεκδίκησαν έμπρακτα την κομμουνιστική προοπτική. Η τάση προς τον κομμουνισμό αναδεικνύεται έτσι και ως ιστορική σταθερά.

Η συμβολή του Μαρξ είναι εδώ καθοριστικής σημασίας γιατί το έργο του, ενόσω αναδεικνύει την κομμουνιστική προοπτική ως εγγενή τάση των ταξικών κοινωνιών και ως ιστορική σταθερά (όχι πάντα ρητά και όχι με αυτά τα λόγια), θεμελιώνει ταυτόχρονα για πρώτη φορά την επιστημονική γνώση των ανθρώπινων κοινωνιών και της ιστορίας τους. Όπως θα φανεί αναλυτικά στα κείμενα που ακολουθούν, η φράση «επιστημονική γνώση» οφείλει εδώ να εκληφθεί κατά κυριολεξία: ισχυρά επιχειρήματα μπορούν να καταδείξουν ότι η κύρια συνιστώσα του έργου του Μαρξ και των σημαντικότερων επιγόνων του –ότι ονομάστηκε (μάλλον κακώς) «ιστορικός υλισμός»– ιδρύει μια νέα επιστήμη (μια νέα «επιστημονική ήπειρο» κατά την ορολογία του Αλτουσσέρ), την επιστήμη ή επιστημονική ήπειρο των κοινωνιών και της ιστορίας τους. Θα διαπιστώσουμε παρακάτω ότι πρόκειται για μια επιστήμη ή επιστημονική ήπειρο η οποία, παρά το ιδιαίτερο αντικεί-

μενο και τον *ιδιάζοντα* χαρακτήρα της, μπορεί να σταθεί με πλήρη αυτοπεποίθηση δίπλα στις φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά.

Κατά μια παρατήρηση του ίδιου του Μαρξ, δεν ήταν το δικό του επιστημονικό έργο που «ανακάλυψε» την ταξική πάλη –και τη συναρτημένη εκεί εγγενή τάση προς τον κομμουνισμό– ως κινητήρια δύναμη της ιστορίας. Η «ανακάλυψη» αυτή είχε ήδη προηγηθεί. Αυτό που το εν λόγω έργο πρόσφερε είναι η ευθεία σύνδεση της ταξικής πάλης με συγκεκριμένες, ιστορικά προσδιορισμένες, σχέσεις και μορφές παραγωγής, δηλαδή με τους τρόπους παραγωγής που ορίζουν, με τους ιδιαίτερους όρους υπό τους οποίους διαπλέκονται κάθε φορά, τον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό, δηλαδή κάθε συγκεκριμένη κοινωνία σε ετούτο ή το άλλο στάδιο της ιστορίας της. Κατά τον Μαρξ, κάθε κοινωνικός σχηματισμός (κάθε κοινωνία σε κάποιο στάδιο της ιστορίας της) αποτελείται από μια διαπλοκή τρόπων παραγωγής υπό την κυριαρχία ενός (σήμερα κυρίαρχος παντού είναι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής) όπου κάθε τέτοιος τρόπος χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη μορφή συνάρθρωσης του οικονομικού επιπέδου –του επιπέδου όπου τα μέλη της κοινωνίας παράγουν και αναπαράγουν την υλική ζωή τους– με το αντίστοιχο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, δηλαδή τα επίπεδα που εξασφαλίζουν τους πολιτικούς και ιδεολογικούς όρους αναπαραγωγής του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής και από εκεί του κοινωνικού σχηματισμού. Δηλαδή του συγκεκριμένου κάθε φορά ταξικού καθεστώτος.

Μια τέτοια οπτική επί των κοινωνιών και της ιστορίας τους μάλλον φαίνεται ψυχρή και άψυχη: τα πάθη της ταξικής πάλης, οι δουλειές του αγώνα, ο ηρωισμός και η αυταπάρνηση των κομμουνιστών διαφεύγουν από την πραγματέυση ή, τουλάχιστον, αντιμετωπίζονται από την απόσταση που χαρακτηρίζει την αμερόληπτη, υποτίθεται, επιστημονική ματιά. Ο Μπένγιαμιν, ωστόσο, διορθώνει τη σκόπευση. Εισάγοντας τη δική του παραλλαγή στο όνομα του κομμουνισμού διδάσκει πως το ίδιο το έργο του Μαρξ καταδεικνύει πως η επιστημονική αντικειμενικότητα δεν προϋποθέτει την ιδεολογική και πολιτική αμεροληψία αλλά, αντίθετα, πως ο «ιστορικός υλισμός» φτάνει να συνιστά την επιστήμη των κοινωνιών και της ιστορίας τους μόνο στο μέτρο που τοποθετείται *απαράκαμπτα* στη μία πλευρά της ταξικής πάλης, δηλαδή μόνο όσο ζωογονείται από το επαναστατικό φρόνημα, από το «πνεύμα» της επανάστασης.

Είναι αυτό το φρόνημα, είναι αυτό το «πνεύμα» –ως δρώσα υλική δύναμη– που μπορεί να εξηγήσει γιατί ο κομμουνιστής δεσμεύεται υπαρκτά, δηλαδή γιατί είναι σε θέση να προσφέρει στον αγώνα ακόμη και τη ζωή του. Η δυνατότητα αυτής της αυταπάρνησης συνδέεται εδώ με την ιδέα της λύτρωσης, δηλαδή της αναδρομικής δικαίωσης: ο κομμουνιστής μπορεί να αντιμετωπίσει με πλήρη επίγνωση όποια τύχη του επιφυλάσσει ο αγώνας γιατί ο ίδιος είναι φορέας της ιστορικής συνέχειας. Ο αγώνας του στο παρόν αποσκοπεί να λυτρώσει τους αγώνες

του παρελθόντος, να δικαιώσει –άλλη μία διάσταση της έννοιας της καθολικής δικαιοσύνης– πατεράδες και παππούδες, μητέρες και γιαγιάδες, όλους εκείνους που υπήρξαν θύματα της ιστορίας, δηλαδή του ταξικού αντιπάλου που εξακολουθεί να νικά, όλους εκείνους που θυσιάστηκαν, εν επιγνώσει ή ανεπίγνωστα, για τον ίδιο πάντοτε σκοπό, την έλευση της καθολικής δικαιοσύνης, την πραγμάτωση της κομμουνιστικής προοπτικής. Η συνέχεια των κοινωνικών αγώνων και η διαδοχή των γενεών, δηλαδή η ουσιαστική *συνέχεια της ιστορίας*, έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι το «πνεύμα» της επανάστασης είναι με αυτή την έννοια ακατάλυτο και κατά κυριολεξία αθάνατο.

Όμως το έργο του Μαρξ και των επιγόνων του δε φέρει μόνο μία επιστημονική συνιστώσα. Φέρει και δεν μπορούσε παρά να φέρει ταυτόχρονα και μια φιλοσοφική συνιστώσα. Κι αυτό γιατί κάθε μεγάλη επιστημονική ανακάλυψη, κάθε τομή στην ιστορία της επιστημονικής σκέψης (όπως και κάθε μείζων πολιτική ανατροπή), προκαλεί τη φιλοσοφία και την αναγκάζει να αποκριθεί, δηλαδή να αναδιοργανώσει τον εαυτό της προκειμένου να κατανοήσει σε βάθος την αντίστοιχη ριζική καινοτομία. Κατά συνέπεια, αν το έργο του Μαρξ είναι τόσο καινοτόμο ώστε να ιδρύει μια ολόκληρη νέα επιστημονική ήπειρο, συνδέοντας μάλιστα αυτή την ίδρυση με την κοινωνική σύγκρουση και το «πνεύμα» της επανάστασης, τότε το έργο αυτό δε θα μπορούσε παρά να συνοδεύεται από μίαν αντίστοιχη εμβέλεια αναδιοργάνωση της φιλοσοφίας.

Το γεγονός ότι το έργο αυτό συνεπαγόταν μια τέτοια φιλοσοφική επανάσταση αναγνωρίστηκε αμέσως, και ό,τι εκλήφθηκε ως αποτέλεσμα της ονομάστηκε (μάλλον κακώς) «διαλεκτικός υλισμός». Το γεγονός ότι ο Μαρξ σπούδασε φιλοσοφία ενώ υπήρξε στα νιάτα του κριτικός συνοδοιπόρος των λεγόμενων «νέων εγγελιανών» θεωρήθηκε μάλιστα πως προσδίδει ιδιαίτερο βάρος στον τελευταίο.

Τόσο ο «διαλεκτικός» όσο και ο «ιστορικός υλισμός» (όπως άλλωστε ο «κομμουνισμός» και αρκετοί άλλοι όροι της αντίστοιχης παράδοσης) έχουν επικαλυφθεί από ένα βαρύ ιδεολογικό φορτίο που τους έχει καταστήσει αμφίσημους και ασαφείς, προσδίδοντάς τους ένα ιδιαίτερα στενό και τελικά στερεοτυπικό περιεχόμενο. Σε ό,τι τουλάχιστον με αφορά, θεωρώ ότι η κύρια ευθύνη γι' αυτή την εξέλιξη δεν μπορεί να αποδοθεί παρά στη «θεωρητική» κωδικοποίηση που πραγματοποίησε εν προκειμένω ο Στάλιν. Πρόκειται για κωδικοποίηση που στηρίχθηκε σε μια συγκεκριμένη πολιτική πρακτική, πρακτική την οποία η ίδια κωδικοποίηση επικαθόρισε κατά τρόπο καίριο. Σε αυτό το πλαίσιο, η διαφορά ανάμεσα στην επιστημονική και τη φιλοσοφική συνιστώσα του έργου του Μαρξ –ανάμεσα στον «ιστορικό» και τον «διαλεκτικό υλισμό»– διατηρήθηκε, ενώ το περιεχόμενο του τελευταίου ταυτίστηκε με τους λεγόμενους «γενικούς νόμους της ύλης και της σκέψης», δηλαδή τους περιβόητους «τέσσερις νόμους της διαλεκτικής». Στο εσωτερικό του κομμουνιστικού κινήματος η κωδικοποίηση αυτή επικράτησε σχεδόν ολο-

κληρωτικά και περίπου αδιατάρακτα επί δεκαετίες, ενώ συνακόλουθα η κριτική σκέψη για όσα αφορούν ζητήματα κοινωνίας, ιστορίας, επιστήμης, φιλοσοφίας, επανάστασης και πολιτικής πρακτικής ουσιαστικά ακινητοποιήθηκε και πάγωσε.

Οι πάγοι άρχισαν να λιώνουν τη δεκαετία του 1950, ενώ τη δεκαετία του 1960 σημειώθηκε μια πραγματική θεωρητική έκρηξη. Οι εξελίξεις αυτές κατέστησαν σαφές ότι η φιλοσοφική συνιστώσα της σταλινικής κωδικοποίησης στηρίχτηκε σε μια ιδιαίζοντως σχηματική ανάγνωση της σχέσης του έργου του Μαρξ με τη φιλοσοφία του Χέγκελ: κατά την ανάγνωση αυτή, η φιλοσοφία του τελευταίου αποσκοπεί στο να αναδείξει μια λογική αρχή για την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης. Στο πλαίσιο αυτό, η συγκρότηση του πρωσικού κράτους, η νευτώνεια επιστήμη και η φιλοσοφία του ίδιου του Χέγκελ συνιστούν ομότροπες εκφάνσεις της ανελικτικής πορείας της Απόλυτης Ιδέας, εκφάνσεις που φέρουν από κοινού την Απόλυτη Ιδέα στα πρόθυρα του δικού της Τέλους, δηλαδή στο Τέλος της Ιστορίας. Ο νεαρός Μαρξ, πριν αρχίσει να καταπιάνεται αναλυτικά με την πολιτική οικονομία και να συνθέτει το *Κεφάλαιο*, είχε εν πολλοίς υιοθετήσει τα σχήματα της εγγελιανής διαλεκτικής (απλώς «αντιστρέφοντας» τον «ιδεαλισμό» του Χέγκελ σε «υλισμό» κατά τη δική του διατύπωση) ενώ ταυτόχρονα εντόπιζε στο ορμητικά αναδιδόμενο τότε προλεταριάτο μια νέα ιστορική δύναμη. Αυτά τα δεδομένα τού υπέβαλαν την αντίληψη ότι το Τέλος της Ιστορίας (το «τέλος της προϊστορίας» κατά την ορολογία του) μετατίθεται κατά ένα επιπλέον βήμα και ταυτίζεται με την έλευση του κομμουνισμού, ενώ ταυτόχρονα στο ίδιο το προλεταριάτο ανατίθεται το ιστορικό χρέος να οδηγήσει σε αυτή την έλευση. Χωρίς να προβαίνει σε καμία σοβαρά επεξεργασμένη διάκριση ή διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά τις συνιστώσες του έργου του Μαρξ, την περιοδολόγηση, το περιεχόμενο και τις συνάψεις μεταξύ τους, η σταλινική κωδικοποίηση ανέδειξε και εμπέδωσε το σχήμα αυτό.

Το ίδιο σχήμα, στηριγμένο καθώς ήταν στην ισχύ του ΚΚΣΕ και της Σοβιετικής Ένωσης, έφτασε να ταυτιστεί πλήρως με τη φιλοσοφική συνιστώσα του μαρξικού έργου γενικά. Κάθε προσπάθεια κριτικής συζήτησης, οσοδήποτε τεκμηριωμένη ή καλόπιστη, στιγματιζόταν ως «ρεβιζιονιστική» και οδηγούσε τον φορέα της στη διαγραφή και σε όλα τα παρεπόμενα δεινά. Και βέβαια αυτή η ακαμψία έφερε τραγικά αποτελέσματα και στο πεδίο που μας απασχολεί εδώ.

Καθώς έτσι ή αλλιώς κύριος ρόλος της φιλοσοφίας είναι να συγκροτεί τους όρους της ευρύτερης και πληρέστερης κατανόησης των πραγμάτων, το εν λόγω σχήμα έφτασε να καθοδηγεί όχι μόνον την ανάγνωση του μαρξικού έργου, αλλά και την πρόσληψη των επιστημονικών καινοτομιών και των ιστορικών γεγονότων, τη χάραξη της ιστορικής προοπτικής των κοινωνιών, όπως και τα βασικά χαρακτηριστικά της κομμουνιστικής πολιτικής πρακτικής. Η καταδίκη της Θεωρίας της Σχετικότητας, της Κβαντικής Μηχανικής και της Ψυχανάλυσης, ο ιστορικός ντετερμινισμός και η αντίληψη περί «σιδερένιων νόμων της ιστορίας», το αναπόφευκτο της

έλευσης του κομμουνισμού, η γραμμική αλληλουχία των τρόπων παραγωγής (δουλοκτησία, φεουδαρχία, κεφαλαιοκρατία, σοσιαλισμός, κομμουνισμός), η συναφής «θεωρία των σταδίων», η αντίληψη ότι η επικράτηση του σοσιαλισμού προϋποθέτει υποχρεωτικά την ωρίμανση του καπιταλισμού, η τυφλή πίστη στην «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» και στον ρόλο της, η υποτίμηση των παραγωγικών σχέσεων και της ποικιλομορφίας τους, αλλά και πολλά ακόμη από εκείνα που τάλαιπώρησαν και κατέστησαν άκαμπτη τη σκέψη των κομμουνιστών για αρκετές δεκαετίες, βρίσκουν τη ρίζα τους στην τυφλή υιοθέτηση του εν λόγω σχήματος και στην αναγωγή του στην πεμπτουσία της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Μπορούμε έτσι να πούμε πως η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης κριτικής αποτίμησης των σχέσεων Μαρξ και Χέγκελ, δηλαδή μιας αποτίμησης που θα αναδείκνυε τόσο την ιδιαιτερότητα όσο και την εμβέλεια της ριζικής φιλοσοφικής αναδιοργάνωσης στην οποία προσκαλεί το έργο του Μαρξ, σχημάτισε ένα κενό που πληρώθηκε πολύ ακριβιά.

Η έκρηξη της κριτικής σκέψης τη δεκαετία του 1960 και όσα επακολούθησαν ήρθαν να αλλάξουν άρδην τα πράγματα. Πρώτα απ' όλα έγινε φανερό ότι το παραπάνω σχήμα παραείναι απλοϊκό για να συμπυκνώσει τη φιλοσοφική συνιστώσα ενός έργου που ανοίγει στην επιστημονική γνώση μια ολόκληρη νέα ήπειρο. Παράλληλα αναγνωρίστηκε και υπογραμμίστηκε ότι ο Μαρξ δεν είχε στοιχειοθετήσει ποτέ τη συστηματική φιλοσοφική πραγματεία της οποίας την ανάγκη, ωστόσο, ο ίδιος και είχε αισθανθεί και είχε επικαλεστεί αρκετές φορές. Προέκυψε έτσι αβίαστα ότι μια φιλοσοφική αναδιοργάνωση με την εμβέλεια που απαιτεί το επιστημονικό έργο του Μαρξ (δηλαδή το εικαζόμενο περιεχόμενο μιας τέτοιας φιλοσοφικής πραγματείας) δεν μπορεί παρά να στηρίζεται κριτικά και να αντλεί στοιχεία από ολόκληρη τη φιλοσοφική παράδοση – από τον Δημόκριτο, τον Επίκουρο και τον Αριστοτέλη μέχρι τον Σπινόζα, τον Χομπς, τον Ρουσό και τελικά τον Καντ, τον Χέγκελ και τον Φόουερμπαχ. Για να μην πούμε τίποτε για μεταγενέστερες φιλοσοφικές προσεγγίσεις που μπορούν να φωτίσουν καθοριστικά τα πράγματα από νέες πλευρές.

Με αυτά δεδομένα, το πεδίο της θεωρίας άνοιξε προς πολλές, νέες και απρόσμενες κατευθύνσεις. Το οικολογικό κίνημα ήρθε να αμφισβητήσει πειστικά τον προμηθεϊκό ντετερμινισμό της «ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων» και ο φεμινισμός τον σχηματικό χαρακτήρα των ταξικών αναλύσεων, ενώ η διευρυνόμενη επιρροή της Ψυχανάλυσης υπογράμμιζε εμφατικά την απουσία μιας θεωρίας της υποκειμενικότητας στο έργο του Μαρξ. Τα χαρακτηριστικά του πολιτικού επιπέδου, της εξουσίας και της κυβερνησιμότητας, οι χρονικότητες και οι διάρκειες της ιστορίας, η ιδεολογία και οι μηχανισμοί της, το εκπαιδευτικό σύστημα, το κοινωνικό φύλο, οι εικαστικές και οι παραστατικές τέχνες, η λογοτεχνία, η παραγωγή και η κριτική της, ο λόγιος και ο λαϊκός πολιτισμός, οι τύχες των μεταποικιακών κοινωνιών, εκτός αρκετών άλλων, συγκρότησαν αντικείμενα μελέτης και έρευνας που συνδέθηκαν περισσότερο άμεσα ή περισσότερο αχνά με το μαρξικό έργο.

Επιπλέον, λεπτομερείς ανθρωπολογικές, ιστορικές και κοινωνιολογικές μελέτες κατέδειξαν ότι η επιστημονική συνιστώσα του έργου του Μαρξ και όφειλε και μπορούσε να αντιμετωπίσει τρόπους παραγωγής και κοινωνικούς σχηματισμούς κάθε μορφής, όπως και κοινωνικές ή ιστορικές εκφάνσεις κάθε είδους. Αλλά και ταυτόχρονα ότι ούτε αναφερόταν σε «ιστορικούς νόμους» ούτε μπορούσε να επικαλείται τέτοιους. Χωρίς να χάνει τον επιστημονικό της χαρακτήρα, αλλά αντίθετα, όπως θα δούμε, αναδεικνύοντας την ιδιαιτερότητα του αντικειμένου του, το έργο αυτό μπορούσε να αναφέρεται μόνο σε τάσεις που αντιστρατεύονται άλλες τάσεις. Όπου μια τάση απλώς ενδέχεται να επικρατήσει στη μία ή στην άλλη κοινωνία και κατά τη μία ή την άλλη διαδοχή συγκυριών.

Με άλλα λόγια, η επιστημονική ήπειρος των κοινωνιών και της ιστορίας δεν επιδέχεται προβλέψεις κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών γιατί παραμένει ανοικτή στις απροσδόκητες τροπές της ταξικής πάλης. Η ιστορία, δηλαδή, κυβερνάται από το αστάθμητο, από τις τυχαίες συναντήσεις του ενός κοινωνικού στοιχείου με το άλλο, συναντήσεις που μπορούν κάποιες φορές να αποβούν εκρηκτικές και να οδηγήσουν σε εντελώς απρόσμενες αλλαγές ή επαναστατικές ανατροπές. Ο Μάγης του 1968 έδειξε την ίδια περίοδο πως πραγματικά μια σπίθα μπορεί να βάλει φωτιά στην πεδιάδα.

Αλλά αν όντως η πορεία των κοινωνιών υπόκειται στο αστάθμητο και στις τυχαίες συναντήσεις, τότε η πολιτική πρακτική γενικά, δηλαδή η πρακτική που συμπυκνώνει το επιδιωκόμενο «πώς» αυτής της πορείας, δεν μπορεί να είναι της τάξης της νομοτέλειας, αλλά μόνον της τάξης του στοιχήματος και του ρίσκου. Δηλαδή καίριο στοιχείο της πολιτικής πρακτικής είναι υποχρεωτικά η διακινδύνευση μιας απόφασης, η ευκαιρία που αρπάζεται ή αφήνεται να περάσει, η πρωτοβουλία που δεν μπορεί να έχει εξασφαλισμένο εκ των προτέρων αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια, η πολιτική πρακτική των κομμουνιστών δεν μπορεί να συνιστά απλώς παρακολούθημα της ιστορίας και να περιορίζεται στο να σπρώχνει τις εξελίξεις στην κατεύθυνση της αναπόδραστης έλευσης του κομμουνισμού. Για τους κομμουνιστές τίποτε δεν είναι ιστορικά αναπόδραστο, ενώ οριστικά χαμένοι αγώνες είναι μόνον εκείνοι που δεν αναλήφθηκαν ποτέ.

Υπό αυτό το πρίσμα, χρειάζεται να αναφερθούμε σε κάποια βασικά στοιχεία της κομμουνιστικής πολιτικής πρακτικής τα οποία σήμερα τείνουν να καλύψουν η συμβατικότητα, η παραγνώριση ή η λήθη.

Πρώτα απ' όλα, η κομμουνιστική πολιτική πρακτική δεν μπορεί παρά να είναι πολιτική αρχών, δηλαδή δεν μπορεί παρά να διέπεται από το σύστημα αξιών που αναφέρθηκαν προηγουμένως, όπως αυτές οι αξίες μπορούν να συμπυκνωθούν στην ουσιαστική δημοκρατία. Από την άλλη μεριά όμως, αν η πολιτική πρακτική γενικά είναι της τάξης της ευκαιρίας και της διακινδύνευσης, τότε η αποφασιστική πολιτική κίνηση σε μια δεδομένη συγκυρία δεν μπορεί, τουλάχιστον κάποιες καίριες στιγ-

μές, να υπόκειται πλήρως σε πλατιά δημοκρατική διαβούλευση. Την απόφαση την παίρνουν αναγκαστικά λίγοι με δική τους ευθύνη, ενώ το αν η απόφαση είναι ορθή ή λανθασμένη κρίνεται πάντοτε εκ των υστέρων, δηλαδή εκ του αποτελέσματος.

Αυτή η παρατήρηση, βέβαια, δεν εκφράζει καμία σοφία γιατί, προφανώς, κατένενα πολιτικό υποκείμενο (κόμμα, συνδικάτο, συλλογικότητα ή φορέας της μιας ή της άλλης μορφής) δεν μπορεί να αποφύγει στοιχεία συγκεντρωτισμού. Έτσι, ο διαβόητος «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός» δεν αποτελεί, τουλάχιστον κατά την αρχική του σύλληψη, «άρση της αντίφασης» ανάμεσα σε δημοκρατία και συγκεντρωτισμό (όπως θα ήθελε ο κακοχωνεμένος εγελιανισμός της σταλινικής κωδικοποίησης και όπως αυτός οδήγησε τελικά στην υπαγωγή των πάντων στα κελεύσματα μιας οιονεί υπερβατικής ηγεσίας), αλλά αντίθετα αναγνώριση της μόνιμης και απαράκαμπτης έντασης ανάμεσα στα δύο συγκροτησιακά στοιχεία που προσδιορίζουν κάθε πολιτικό υποκείμενο: από τη μια μεριά τον εθελοντισμό που εγκαλεί και αιτείται την ουσιαστική δημοκρατία (ένα πολιτικό υποκείμενο δε συγκεντρώνεται από υποχρέωση ούτε είναι στρατός, όσο και αν ο στρατός μπορεί κάποιες φορές να παίξει ρόλο πολιτικού υποκειμένου) και, από την άλλη μεριά, την ένταξη στις δουλείες του πολιτικού επιπέδου που επιβάλλει μορφές συγκεντρωτισμού, δηλαδή αποφάσεις που δεν μπορεί να υπόκεινται πάντοτε σε δημοκρατική νομιμοποίηση εκ των προτέρων.

Το πολιτικό επίπεδο είναι το επίπεδο όπου ασκείται (αλλά και διεκδικείται) η εξουσία επί ενός κοινωνικού σχηματισμού, ενώ, μέχρι την έλευση του κομμουνισμού, η εξουσία υποχρεωτικά ασκείται από λίγους στο όνομα των πολλών, αλλά και επί των πολλών. Ταυτόχρονα, όπως μόλις είπαμε, οι μείζονες πολιτικές αποφάσεις συχνά δεν μπορούν να υπόκεινται σε δημοκρατική νομιμοποίηση εκ των προτέρων. Αυτές οι δουλείες του πολιτικού επιπέδου αποδίδουν στην άσκηση της πολιτικής πρακτικής ορισμένα χαρακτηριστικά ψυχρότητας ή ακόμη και σκληρότητας, καθιστώντας έτσι την άσκηση αυτή ανεξάρτητη από την εν γένει ηθική σφαίρα. Όσο και αν το έργο του έχει παρεξηγηθεί, ο Μακιαβέλλι οφείλει να εισαχθεί στη συζήτηση. Πράγμα που σημαίνει, εκτός των άλλων, ότι οι σύμφυτες με το πολιτικό επίπεδο εντάσεις ανάμεσα σε στρατηγική εμμονή και τακτική ευελιξία, ανάμεσα στην ψυχρή αποτίμηση του συσχετισμού δυνάμεων και στο πάθος της συμμετοχής, ανάμεσα στην αίσθηση της ευκαιρίας και την ευθύνη της απόφασης, ανάμεσα σε νηφαλιότητα και τόλμη, ανάμεσα σε διεύρυνση και περιχαράκωση, δεν μπορούν να αίρονται μια κι έξω από κανένα θεωρητικό σχήμα, από κανένα γενικό πολιτικό σχέδιο και από κανένα σύνολο απαράβατων καταστατικών κανόνων. Οι εντάσεις αυτές μπορούν να αίρονται, ή μάλλον να κατευνάζονται, μόνον παροδικά με τους συγκυριακούς τρόπους που επιβάλλει –ή φαίνεται να επιβάλλει μέχρι έμπρακτης αποδείξεως του εναντίου– η επίτευξη των τακτικών και στρατηγικών στόχων που αποσκοπούν σε τελευταία ανάλυση στην έλευση του κομμουνισμού.

Οι δουλείες του πολιτικού επιπέδου, ωστόσο, δεν μπορούν κατά κανέναν τρόπο να αδρανοποιούν ή να υποστέλλουν το είδος των εσωτερικών σχέσεων οι οποίες οφείλουν να διέπουν ένα πολιτικό υποκείμενο που εντάσσεται στην κομμουνιστική προοπτική. Ένα τέτοιο πολιτικό υποκείμενο δεν μπορεί να πείθει ούτε τα μέλη του ούτε τους άλλους ότι εντάσσει τον εαυτό του και τη δράση του σε αυτή την προοπτική και ότι πολιτεύεται σύμφωνα με τις νόρμες της, αν δεν καθορίζεται εσωτερικά από τις κομμουνιστικές σχέσεις που λέγαμε παραπάνω. Δηλαδή αν δε δείχνει με τη λειτουργία του και την καθημερινή του πράξη παντού ότι εμφορείται από τις αξίες της αλληλεγγύης, της ισότητας και της συναδέλφωσης, ότι στηρίζεται στην ελευθερία της συμμετοχής και στην ελευθερία της κριτικής, ότι αναγνωρίζει σχολαστικά τη δουλειά, τη συμβολή και την ιδιαιτερότητα του κάθε μέλους του χωριστά, ότι κυβερνάται και ρυθμίζεται συνολικά από τα αιτούμενα της καθολικής δικαιοσύνης. Ότι η τάση προς τον κομμουνισμό συνιστά ανθρωπολογική σταθερά οφείλει να αποδεικνύεται κάθε μέρα από τον τρόπο ζωής των κομμουνιστών και από ολόκληρη τη μορφή της ύπαρξής τους. Εδώ και μόνον εδώ μπορεί να στηρίζεται το περίφημο «ηθικό πλεονέκτημα» της Αριστεράς. Και να προσθέσω ότι η επίκλησή του δεν έχει κανένα απολύτως νόημα. Ή, σωστότερα, η ρητή επίκλησή του συνιστά έμπρακτη δική του παραβίαση.

Μπορούμε να συνοψίσουμε ξαναγυρνώντας στον Μαρξ. Σύμφωνα με το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, οι κομμουνιστές δε συγκροτούν υποχρεωτικά ξεχωριστό κόμμα. Απλώς είναι εκείνοι που θέτουν πάντα τα γενικά συμφέροντα της τάξης πάνω από τα μερικά συμφέροντα τούτης ή της άλλης μερίδας. Και, εξυπακούεται, πάνω από τα ατομικά τους συμφέροντα. Δηλαδή η μέριμνα για το κοινό καλό μέχρι την πλήρη αυταπάρνηση αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα των αγωνιστών της επαναστατικής τάξης. Αλλά τα πράγματα δεν αφήνονται εδώ. Το ίδιο κείμενο διευκρινίζει ότι το προλεταριάτο δεν μπορεί να απελευθερωθεί αν δεν απελευθερώσει την κοινωνία ολόκληρη. Ολόκληρη. Δηλαδή και τους ταξικούς αντιπάλους του. Πράγμα που σημαίνει ότι η προοπτική του κομμουνισμού δεν αφορά μόνον το προλεταριάτο ή την Αριστερά, αλλά κυριολεκτικά τους πάντες. Αφού άλλωστε, όπως είπαμε, η τάση προς την καθολική δικαιοσύνη είναι εγγενής στις ταξικές κοινωνίες και συνιστά ανθρωπολογική σταθερά.

Αλλά βέβαια η καθολική δικαιοσύνη δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς αγώνα. Η τάση προς την κομμουνισμό αντιστρατεύεται μόνιμα την τάση αναπαγωγής των σχέσεων εκμετάλλευσης και καταπίεσης, των σχέσεων ανισότητας και αδικίας, που παραμένουν μέχρι σήμερα κυρίαρχες. Σχεδόν συντριπτικά. Πράγμα που σημαίνει ότι τούτος ο αγώνας είναι αγώνας μακράς πνοής. Εδράζεται μεν σε μιαν ακατάλυτη εγγενή τάση των κοινωνιών, αλλά αυτή παραμένει μέχρι σήμερα τάση υποτελής, ωθούμενη μάλιστα στο περιθώριο, αν δεν υποβαθμίζεται σε αντικείμενο λαιδωρίας. Γιατί οι καιροί που ζούμε είναι εγωκεντρικοί, αν όχι εγωλα-

τρευτικοί, καιροί του νεόκοπου «παροντισμού» που θεοποιεί ανέμελα το φαντασμαγορικό τρέχον και δοξάζει το επιφανειακό και το εφήμερο. Απαιτείται λοιπόν ο μακροχρόνιος αγώνας που θα μετατρέψει αυτή την αυθόρμητη τάση σε πανίσχυρη πολιτική δύναμη, ο αγώνας που αποβλέπει ρητά στην ηγεμονία της καθολικής δικαιοσύνης στην κλίμακα της κοινωνίας ολόκληρης, δηλαδή στην αναγωγή της σε κοινωνική νόρμα. Και αφού ο άνθρωπος είναι ζώνον ιδεολογικόν, ο αγώνας είναι αναπόφευκτα, αν δεν είναι κυρίως, αγώνας ιδεολογικός. Δηλαδή αγώνας που επιδιώκει να πείσει. Να πείσει άλλους, να πείσει και ιδεολογικούς αντιπάλους. Να πείσει με λόγια και με έργα, με παρεμβάσεις και με κείμενα, με την ισχύ των επιχειρημάτων και με το παράδειγμα.

Ωστόσο αυτός ο αγώνας της πειθούς υπονομεύεται, αν ο αντίστοιχος λόγος εκφέρεται χωρίς αιδώς και περισκεψη, αλλά αλαζονικά και με έπαρση. Δηλαδή αν η εκφορά του υπονοεί ότι μόνον εκεί εγκατοικούν η αλήθεια και το δίκιο, υποβιβάζοντας κατά συνεκδοχή όσους δεν έχουν πειστεί στους συγχυσμένους, στους παραπλανημένους, στους ελλειμματικούς. Όμως δε νοείται αγώνας που αποσκοπεί στην ιδεολογική ηγεμονία χωρίς τη σεμνότητα που αναγνωρίζει ρητά το πόσο πολλά μπορεί ο καθένας να μάθει από τους άλλους και από την κριτική τους. Ακόμη και από τους αντιπάλους και τη δική τους κριτική. Ήδη διαπιστώσαμε πόσα σημαντικά έχουμε μάθει, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1960, από ανθρώπους που δε λογίζονται κομμουνιστές. Ούτε, βέβαια, ο αγώνας αυτός νοείται χωρίς ιδεολογική και πολιτική γενναιοδωρία. Τη γενναιοδωρία που σέβεται και τιμά την αξιοπρέπεια του άλλου ανεξαρτήτως πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων γιατί αποδέχεται ότι κανένας δε δικαιούται να εκλαμβάνει τον εαυτό του ως ον φύσει ανώτερο. Κι αυτό για λόγους όχι ηθικούς, αλλά καθαρά ανθρωπολογικούς: οι πεποιθήσεις αποτελούν μικρό τμήμα –κάτι σαν την κορυφή του παγόβουνου– της όλης συγκρότησης της ανθρώπινης προσωπικότητας και του εν κόσμω βίου της. Πρόκειται για τμήμα που μπορεί να αλλάξει με το κατάλληλο ερέθισμα και μέσω δυνάμεων που αντλούνται από το ίδιο το δικό της βάθος. Βάθος μη μετρήσιμο και μη υπολογίσιμο, που μπορεί να περικλείει ισχυρότατες εσωτερικές δυνάμεις, των οποίων η ενδεχόμενη εμφάνιση εκπλήσσει ακόμη και τον φορέα τους. Καταδεικνύοντας έμπρακτα, εκτός πολλών άλλων, πόσο λίγος είναι ο λόγος της έπαρσης.

Τελικά και εν συντομία, η θεωρία και η πολιτική του κομμουνισμού δεν έρχονται να διαιρέσουν. Έρχονται για να αναγνωρίσουν ψύχραιμα την ταξική διαίρεση που προϋπάρχει και τη σκληρή ταξική σύγκρουση που κινεί μέχρι σήμερα τις κοινωνίες, για να μελετήσουν επιστημονικά τους όρους στους οποίους αυτή η σύγκρουση υπόκειται και για να συμμετάσχουν με πλήρη επίγνωση σε αυτήν από την πλευρά της δικαιοσύνης. Αταλάντευτα. Αλλά παράλληλα έρχονται για να πείσουν και για να ενώσουν. Για να πείσουν και για να ενώσουν κυριολεκτικά τους πάντες σε μια προοπτική που εν τέλει είναι η μόνη αξιοβίωτη για όλους.

* * *

Τα κείμενα που συγκεντρώνονται εδώ ήθελαν να είναι κείμενα θεωρητικά και συνάμα κείμενα πολιτικά. Αλλά τούτη η ζεύξη δεν είναι αυτονόητη. Το θεωρητικό κείμενο κατ' αρχάς υπακούει σε νόρμες που επιβάλλουν τη σχετικά μακρά διάρκεια. Τη διάρκεια που μπορεί να χωρέσει τη διαμόρφωση της ιδέας που θα εκτεθεί, το πλαίσιο των συμφραζομένων της, τη συγκέντρωση βοηθημάτων, την αναστοχαστική αναγνώριση των οφειλών, την προφύλαξη από τις ενστάσεις ή αντιρρήσεις που μπορούν να προβλεφθούν ή ακόμη και την προκαταβολική –στο μέτρο του δυνατού– απάντηση συναφώς. Και κατόπιν τις πολλές επεξεργασίες που θα καταστήσουν το κείμενο εύληπτο και ενδιαφέρον για τους σκοπούμενους αναγνώστες του χωρίς να του στερούν την αυστηρότητα που, ως κείμενο θεωρητικό, οφείλει να το διέπει.

Το πολιτικό κείμενο, από την άλλη μεριά, υπακούει στα κελεύσματα του επειγόντος. Γράφεται σε μια δεδομένη στιγμή, κατά κάποια συγκυρία, προκειμένου να αναδείξει κάποιο επίδικο ή για να αποκριθεί σε κάποιο επίδικο που έχει αναδείξει η ίδια συγκυρία. Αν το κείμενο χάσει τη στιγμή, αν οι περιστάσεις εκφοράς του δεν αντιστοιχιστούν στα κελεύσματα του καιρού, τότε χάνει τη συγκυρία και το ίδιο χάνεται ως πολιτικό κείμενο. Δηλαδή γίνεται κείμενο πολιτικά παρωχημένο και άρα πολιτικά άχρηστο. Αν όχι πολιτικά επιβλαβές.

Ωστόσο τα δύο είδη κειμένων δε χωρίζονται με σινικά τείχη. Θα τολμούσα μάλιστα να ισχυριστώ ότι τα γνωρίσματά τους σπάνια μπορούν να διακριθούν απολύτως. Έστω μόνο γιατί κάθε θεωρητικό κείμενο, οσοδήποτε αυστηρό ή αποστασιοποιημένο, αδυνατεί να απαλείψει πλήρως κάτι, τουλάχιστον, από τις περιστάσεις εκφοράς του και από τα βαθύτερα μελήματα ή την προσωπικότητα του οπωσδήποτε γήινου συγγραφέα του. Από την άλλη μεριά, κανένα κείμενο δεν μπορεί να είναι πλήρως και αμιγώς πολιτικό. Γιατί, θέλοντας και μη, εγγράφεται σε μια πολιτική παράδοση που δεν μπορεί παρά να στοιχειοθετείται και θεωρητικά, οσοδήποτε ασθενείς ή στερεοτυπικές κι αν είναι οι άμεσες ή έμμεσες αναφορές συναφώς.

Με αυτά δεδομένα, κάθε κείμενο εδώ γέρνει προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, χωρίς, έτσι τουλάχιστον θέλω να ελπίζω, η διαχρονικότητα που διεκδικούν τα πιο θεωρητικά να χάνει την αγκύρωσή της στο πολιτικό έδαφος ούτε ο συγκυριακός χαρακτήρας των πιο πολιτικών να τα έχει καταστήσει απελπιστικά παρωχημένα.

Έτσι ή αλλιώς πάντως, η συγκέντρωση των κειμένων στο παρόν βιβλίο επιδιώκει να συστήσει μια σαφή θεωρητική και συνάμα πολιτική στόχευση. Αναφέρομαι συγκεκριμένα σε στόχευση που θέλει να αναδείξει και να υπογραμμίσει τη σταθερότητα της κομμουνιστικής προοπτικής, τα ακατάλυτα στοιχεία της, εκείνα που αντέχουν στον χρόνο και στις αλλαγές των καιρών, καθιστώντας την πολιτικά μαχητή ακόμη και σε συνθήκες εξαιρετικά δυσμενείς. Όπως αυτές που ζούμε σήμε-

ρα. Δηλαδή σε μια συγκυρία όπου τέμνονται, πιστεύω καθοριστικά, αιτούμενα της μακρύτερης διάρκειας με απαιτήσεις του επείγοντος.

Ήδη είδαμε πώς και γιατί η κομμουνιστική προοπτική συνιστά ανθρωπολογική και ιστορική σταθερά. Ήδη αναφερθήκαμε στον επιστημονικό χαρακτήρα του λεγόμενου «ιστορικού υλισμού» και θα εξετάσουμε σχετικά αναλυτικά παρακάτω τα επιχειρήματα που καταδεικνύουν αυτό τον χαρακτήρα. Τούτο είναι εξαιρετικά σημαντικό γιατί μια τέτοια πειστική κατάδειξη οδηγεί στην εδραίωση μιας σταθερής εννοιολογικής πειθαρχίας που μπορεί να υπερβαίνει συγκυρίες και να αφομοιώνει διευρύνσεις, τροποποιήσεις ή εννοιολογικές αλλαγές χωρίς να χάνει τη σταθερότητά της. Ο «ιστορικός υλισμός» μάλιστα, ενόσω εμπεδώνει τον επιστημονικό του χαρακτήρα, αποκτά την εγγενή ικανότητα να αντιστέκεται ακόμη και σε συγκυρίες πολιτικά δραματικές για τον ίδιο, αφού αντικείμενό του, εκτός των άλλων, είναι, ακριβώς, η κατανόηση των συγκυριών. Να προσθέσω ότι στα κείμενα που ακολουθούν παρουσιάζονται επιπλέον ζητήματα που αφορούν θεωρητικές παραδόσεις ή φιλοσοφικές προσεγγίσεις διακριτές, ή και πολύ διακριτές, από εκείνες στις οποίες εστιάσαμε την προσοχή μας μέχρι εδώ. Τα ζητήματα αυτά άπτονται κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο της κομμουνιστικής προοπτικής ενόσω αναπτύσσουν τα συμφοραζόμενα, εμπλουτίζουν τα περιεχόμενα και διευρύνουν τους ορίζοντές της. Ταυτόχρονα, οι δικές τους αποδεδειγμένες αντοχές ενισχύουν τη δική της σταθερότητα.

Με δυο λόγια, το βιβλίο στοιχειοθετείται ενάντια στο ρεύμα. Με τρόπους που θέλουν να υπογραμμίσουν ότι η κομμουνιστική προοπτική, με όσα νέα μάθαμε ότι συνάδουν με αυτήν, παραμένει πολιτικά αξιόμαχη σήμερα και για το μέλλον. Θέλει, δηλαδή, να είναι μια μορφή αντίδρασης, ένα κάποιο αντίδοτο, στη «μελαγχολία» της Αριστεράς. Αντίδραση ή αντίδοτο στην πίεση που επιδιώκει να συρρικνώσει διαρκώς τον ζωτικό μας χώρο και να περιστέλλει αντίστοιχα την περιοχή την οποία ορίζουν τα δικά μας αυτονόητα. Θέλει να είναι αντίδραση ή αντίδοτο που επιδιώκει να τονώσει το φρόνημα τονίζοντας ότι η κομμουνιστική προοπτική εδράζεται σε πολύ σταθερά βάθρα.

Αλλά το ανά χείρας βιβλίο στοιχειοθετείται ενάντια στο ρεύμα και κατά ακόμη μια διάσταση.

Το κίνημα που αντιτάχθηκε ενεργά στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση μίλησε για έναν «άλλο κόσμο που είναι εφικτός», για έναν κόσμο όπου «ο άνθρωπος θα είναι πάνω από τα κέρδη». Αλλά παρά τις διεξοδικές συζητήσεις, παρά τις συναφείς πολύπλευρες πρωτοβουλίες, παρά τα αλλεπάλληλα παγκόσμια, πανευρωπαϊκά και εθνικά fora, δεν τόλμησε να ονομάσει τον νέο αυτό κόσμο. Δίστασε μπροστά στο τεράστιο ιδεολογικό φορτίο που είχε επικαλύψει το παραδοσιακό όνομα του κομμουνισμού και δεν μπόρεσε ή δε θέλησε να αντισταθεί στις κυρίαρχες απαξιωτικές χρήσεις της λέξης. Αλλά ταυτόχρονα απέφυγε να το αντικαταστήσει με κάποιο άλλο όνομα. Ευλόγως. Πρώτον, γιατί δεν είδε να διατυπώνεται

πουθενά η καταλυτική αυτοκριτική που θα καθάριζε το παλιό όνομα από το απαξιωτικό φορτίο του και θα του προσέδιδε νέα πνοή. Δεύτερον, γιατί δεν πείστηκε από ονόματα υποκατάστασης –μαρξισμός-λενινισμός, τροτσκισμός, αναρχία, αυτονομία, ευρωκομμουνισμός, δημοκρατικός σοσιαλισμός, σοσιαλισμός με ελευθερία και δημοκρατία κτλ.– που επέτρεπαν, αν δεν καλλιεργούσαν, αμφισημίες, ενώ δεν άφηναν το μαχαίρι της αυτοκριτικής να φτάσει όσο βαθιά απαιτούσαν η μακρά επώδυνη ιστορία και οι τρέχουσες συνθήκες. Και, τρίτον, γιατί διαισθανόταν ότι νέα πολιτικά ονόματα με την ικανότητα να τονώνουν το φρόνημα και να εμπνέουν μακροπρόθεσμα δεν μπορούν να προκύψουν με απλές πράξεις βαπτίσματος.

Αλλά αυτή η απουσία επαρκούς ονόματος –απουσία τόσο ιδεολογική όσο και πολιτική– συνέτεινε στον πολλαπλασιασμό αποκλειστικά εντοπισμένων ενδιαφερόντων και εστιών αγώνα, στη συνακόλουθη διασπορά των δυνάμεων και στη διάμορφωση χαλαρών δικτυώσεων που απλώς υποκαθιστούσαν τις «ύποπτες», όπως λογίζονταν, συγκροτημένες, συμπυκνωμένες, καθαυτό πολιτικές μορφοποιήσεις. Εκείνες που καταστατικά θα αποσκοπούσαν στις μορφές διακυβέρνησης και στις μορφές εξουσίας που θα μπορούσαν όντως να ανοίξουν τον δρόμο στην προοπτική της καθολικής δικαιοσύνης. Τον δρόμο που οφείλει βεβαίως να τηρήσει ευλαβικά εκείνο το καίριο που μας έμαθε ο Πουλαντζάς: αυτός ή θα είναι δημοκρατικός (με πλήρως εγγυημένα όλα τα δημοκρατικά δικαιώματα, δηλαδή και τη δυνατότητα αναστροφής της πορείας αν το θελήσει η λαϊκή βούληση και η λαϊκή ψήφος) ή δε θα μπορέσει να υπάρξει.

Διαπιστώνουμε πάντως ότι τα πράγματα τελευταία κάπως τείνουν να αλλάξουν. Ο Σάντερς στις ΗΠΑ τολμά να μιλήσει πολιτικά για σοσιαλισμό σε μια ταξική γλώσσα που σπάνια χρησιμοποιείται στη μεγάλη χώρα. Ο Κόρμπυν στη Βρετανία επαναφέρει το Εργατικό Κόμμα στις ταξικές του ρίζες. Οι Ποντέμος (και οι Ποντέμος Ουνίδος) στην Ισπανία διεκδικούν βασίμως πολλά. Και ο Σύριζα εδώ συνεχίζει την κυβερνητική και κοινωνική μάχη. Ακόμη και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία προσχηματίζει δειλά κάποια μικρά βήματα προς ανάλογες κατευθύνσεις. Επιπλέον, το όνομα του κομμουνισμού έχει αρχίσει να απαντάται ξανά στα χείλη και στην πένα κάποιων σημαντικών στοχαστών της Αριστεράς.

Μολαταύτα, αυτές οι κινήσεις εξακολουθούν να παλεύουν ενάντια στο ρεύμα. Και σε ό,τι με αφορά, είναι σε αυτό το «ενάντια» που θέλει να συμβάλει το παρόν βιβλίο. Κρατάω και διεκδικώ ξανά το όνομα του κομμουνισμού όχι μόνο γιατί το περιεχόμενό του συντάσσεται φυσιολογικά με κινήσεις ή δυνάμεις όπως οι παραπάνω. Όχι μόνο γιατί αυτό παραπέμπει σε πολιτικές μορφοποιήσεις με συγκεκριμένο στρατηγικό στόχο, δηλαδή σε μορφοποιήσεις που, ενάντια στον διασκορπισμό, τη λατρεία της μερικότητας και τον ναρκισσιστικό φόβο μπροστά στα καθαυτό πολιτικά μελήματα, διεκδικούν εξουσία. Αλλά κυρίως γιατί η εκ νέου υιοθέτηση του ονόματος συνιστά πράξη ευθύνης. Πολιτικής ευθύνης απέναντι στην

ιστορία μας και πολιτικής ευθύνης απέναντι στη συνέχεια και στη συνέχιση αυτής της ιστορίας. Γιατί η δική μας ιστορία δεν είναι καθαρή. Γιατί αυτή χαρακτηρίζεται όχι μόνον από αυταπάρηση και γενναιοδωρία, αλλά και από τραγικά λάθη και σοβαρά εγκλήματα. Γιατί μόνον αν σκύψουμε αυτοκριτικά σε αυτά τα λάθη και σε αυτά τα εγκλήματα, αναγνωρίζοντας μέσα από τη διατήρηση του ονόματος την ιστορική μας ευθύνη και αναλαμβάνοντας έτσι όλο το συνεπαγόμενο κόστος, θα μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε το παρόν και το μέλλον με όνομα, δηλαδή μέτωπο, καθαρό. Μόνον έτσι θα μπορέσουμε να εξασφαλίσουμε τη συνέχιση της ιστορίας μας. *Της δικής μας ιστορίας από την εποχή του Σπάρτακου.*

* * *

Τα κείμενα που συγκροτούν το ανά χείρας βιβλίο χωρίζονται σε εννέα ενότητες. Η πρώτη αφιερώνεται στην κατάδειξη του επιστημονικού χαρακτήρα του «ιστορικού υλισμού». Το συνολικό επιχείρημα αναπτύσσεται σε τρία στάδια. Το πρώτο εξετάζει τη δομή του «ιστορικού υλισμού» κατά το γενικό της περιγράμμα («Ιστορικός Υλισμός και πολιτική πρακτική: επιστήμη και πείραμα»). Το δεύτερο παρουσιάζει τη θεμελιώδη έννοιά του («τρόπος παραγωγής»), όπως συγκροτεί αφ' εαυτής εννοιολογικό σύστημα («Η θεμελιώδης έννοια: τρόπος παραγωγής»). Και το τρίτο εστιάζει στη μορφή πρακτικής που καλείται να ελέγχει εμπειρικά την ισχύ των συναφών θεωρητικών υποθέσεων («Πειραματικές συναλλαγές και κομμουνιστική πολιτική πρακτική»). Αυτή τη μορφή πρακτικής την αποκαλώ «κομμουνιστική πολιτική πρακτική» και τη συγκρίνω, αντιδιαστέλλοντάς την, με τη μορφή πειραματικής πρακτικής που χαρακτηρίζει τις φυσικές επιστήμες και ιδιαίτερα τη Φυσική, την πιο θεμελιώδη ανάμεσά τους. Καταδεικνύεται έτσι ότι, παρά τις μεγάλες εν προκειμένω διαφορές, ο «ιστορικός υλισμός» μπορεί να σταθεί με πλήρη επιστημολογική αξιοπρέπεια δίπλα στις φυσικές επιστήμες.

Η δεύτερη ενότητα πρώτα διευρύνει τους όρους σύγκρισης (και αντιδιαστολής) του «ιστορικού υλισμού» με τη Φυσική και στο επίπεδο μιας κεντρικής έννοιας όπως αυτή του «χρόνου» («Φυσικός και ιστορικός χρόνος») ενώ, κατόπιν, προσπαθεί να δείξει πώς θεωρητικά εγχειρήματα με πρακτικές βλέψεις και συνέπειες που φαινομενικά δεν έχουν καθόλου να κάνουν με τον «ιστορικό υλισμό» μπορούν μολαταύτα να συνδεθούν μαζί του προς αμοιβαία γονιμοποίηση. Εξετάζεται πρώτα το οικολογικό κίνημα τόσο σε σχέση με την επίκλησή του στον επιστημονικό κλάδο της Οικολογίας όσο και σε σχέση με την κλασική μαρξιστική θεώρηση των παραγωγικών δυνάμεων («Οικολογικό κίνημα: επιστήμη, διεπιστημονικότητα και παραγωγικές δυνάμεις»). Το κείμενο προβαίνει σε μια σχετικά εκτενή ανάλυση τόσο της έννοιας «επιστήμη» όσο και της έννοιας «διεπιστημονικότητα», συνιστώντας έτσι κάτι σαν γενική αναφορά σε όσα περί επιστήμης απασχολούν άλλα κείμενα του βιβλίου. Σε αυτή τη βάση εξετάζεται το επιστημολογικό καθεστώς

που διέπει την Ψυχανάλυση («Είναι η ψυχανάλυση επιστήμη;»), ενώ η διεπιφάνεια ανάμεσα στη μαρξιστική θεωρία της ιδεολογίας και την Ψυχανάλυση εντοπίζεται ως καίριος κρίκος για την κατανόηση της σημασίας και της εμβέλειας του φεμινιστικού κινήματος («Τα εν οίκω εν δήμω»). Το εγχείρημα της Ψυχανάλυσης καλείται να συνδράμει και στη συγκρότηση της ελλείπουσας σήμερα μαρξιστικής θεωρίας της υποκειμενικότητας μέσω της κατανόησης των όρων που προσδιορίζουν την υποκειμενικότητα της πολιτικής ηγεσίας και του πολιτικού ηγέτη («Επιθυμία και πολιτική ευθύνη: ένα ντιβάνι για τον Στάλιν»).

Η τρίτη ενότητα αποτελείται από δύο κείμενα. Το πρώτο, «Ιστορικός χρόνος και πολιτική συγκυρία», εξειδικεύει τα του «ιστορικού υλισμού» στο πεδίο της πολιτικής πρακτικής και στις σχέσεις της πρακτικής αυτής με την έννοια της συγκυρίας και με τη ροή της ιστορίας, όπως η τελευταία νοείται κατά βάσιν ως διαδοχή συγκυριών. Η συνδρομή κάποιων ιδεών του Πουλαντζά και κάποιων του Μακιαβέλλι είναι εδώ καθοριστική. Το δεύτερο κείμενο, «Ιστορία, ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική», αναπτύσσει σχετικά διεξοδικά την προσέγγιση του Μπένγιαμιν στον «ιστορικό υλισμό», τη μεροληπτική αντικειμενικότητα του τελευταίου και τη σχέση του επαναστατικού «πνεύματος», όπως λέγαμε, με το αίτημα της λύτρωσης και της αναδρομικής δικαίωσης. Η σύνδεση αυτής της προσέγγισης με τα παραπάνω δεν αναπτύσσεται ρητά, αλλά αφήνεται να υπονοηθεί ότι αυτή τα συμπληρώνει εξαιρετικά γόνιμα.

Οι επόμενες τρεις ενότητες είναι κατ' ουσίαν αφιερωμένες στη φιλοσοφία. Έτσι η τέταρτη αφιερώνεται αφενός σε μια σχετικά αναλυτική παρουσίαση των σχέσεων που διατηρεί ο μαρξισμός (ο «ιστορικός» και ο «διαλεκτικός υλισμός») με τον διεθνώς καθιερωμένο και ενεργό κλάδο της φιλοσοφίας των επιστημών («Μαρξισμός και φιλοσοφία της επιστήμης») και αφετέρου σε μια εξιστόρηση των περιπετειών του εν λόγω κλάδου από τη γέννησή του μέχρι τις μέρες μας («Περιπέτειες του λόγου περί επιστήμης»).

Η πέμπτη ενότητα περιέχει κείμενα με φιλοσοφική στόχευση που αναφέρονται σε φιλοσόφους ή φιλοσοφικά έργα που διαμόρφωσαν εν πολλοίς τις ευρύτερες προκείμενες του ανά χείρας βιβλίου. Στον Καρτέσιο και στη μέθοδό του («Φιλοσοφική επιβολή της μεθόδου: ο Καρτέσιος σήμερα»), στη σχέση του Σπινόζα της *Ηθικής* με τον νεαρό Βιτγκενστάιν του *Tractatus Logico-Philosophicus* («Ο Σπινόζα συνομιλεί με τον νεαρό Βιτγκενστάιν»), στις κεντρικότερες ιδέες που εκθέτει το ίδιο το *Tractatus* («Περί παραδειγμάτων του φιλοσοφείν: το *Tractatus* του Βιτγκενστάιν»), στις αντιλήψεις του ύστερου Βιτγκενστάιν για τη γλώσσα και το νόημα («Ο Βιτγκενστάιν και το *a priori* της γλώσσας»), στο βασικό έργο του σύγχρονου μας Μακντάουελ («Ο Μακντάουελ στην Ελλάδα»), στις απόψεις του Νίτσε για την πανεπιστημιακή παιδεία («Νίτσε και Πανεπιστήμιο») και σε μια συμπύκνωση αυτού το οποίο θεωρώ πυρήνα ή κουκούτσι του έργου του Ντερριντά, από όπου, όπως

είπαμε, αναδεικνύεται ένα άλλο όνομα του κομμουνισμού («Ντερριντά: γραφή και δικαιοσύνη»). Η εκτενής αναφορά στον Βιτγκενστάιν (και μάλιστα με κείμενα σχετικά αναλυτικά και μεγάλα) θέλει να υπογραμμίσει ότι το έργο του, εξαιρετικά απομακρυσμένο εκ πρώτης όψεως από τα μελήματα του Μαρξ και των επιγόνων του, παρέχει μολαταύτα –τουλάχιστον όπως το διαβάζω εγώ– μια πολύ ισχυρή βάση για να κατανοήσουμε το τι μπορεί να σημαίνει φιλοσοφικά «υλισμός» (απόλυτη πρωτοκαθεδρία του κόσμου επί των ιδεών, ανυπαρξία φιλοσοφικά ακλόνητων θεμελίων, ανυπαρξία υπερβατικού σημείου θέασης ή επόπτευσης κτλ.), μολονότι ο ίδιος ο Βιτγκενστάιν ελάχιστα αναφέρεται σε τέτοια ζητήματα.

Η έκτη ενότητα αποτελείται από δύο κείμενα που αντιμετωπίζουν τη φιλοσοφία πιο προσωπικά. Το πρώτο συνιστά κάτι σαν σύνοψη του τι είναι και του πού αποσκοπεί η φιλοσοφία κατά τον γράφοντα («Τι είναι και τι θέλει η φιλοσοφία: έντεκα σχηματικές θέσεις») ενώ το δεύτερο αναπαράγει μια συνέντευξη στο περιοδικό *Cogito* που εκθέτει βασικά χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής πρακτικής, πάντα κατά τον γράφοντα («Τρόποι του φιλοσοφείν»).

Η έβδομη ενότητα αποτελείται τρόπον τινά από «εφαρμογές» των παραπάνω σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Δηλαδή κάθε κείμενο εδώ συνιστά εκείνου του τύπου την «εφαρμογή» που, ίσως αναιδώς, θα τολμούσα να αποκαλέσω «συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης». Έτσι αρχίζουμε με το συμβάν της κατάρριψης των Δίδυμων Πύργων στη Νέα Υόρκη («...αλλά να κατανοώ») και συνεχίζουμε με δύο κείμενα που αναφέρονται στην έκρηξη της νεολαίας που ακολούθησε τη δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου («Το συνεχές της πεδιάδας» και «Ο Μπένγιαμιν τον Δεκέμβρη»). Το επόμενο κείμενο («Ασύμβατα πλαίσια, συμβατικές ευγένειες και πολιτική») αναφέρεται σε κάποια από τα πολιτικά συμφραζόμενα ενός συνεδρίου αφιερωμένου στο έργο του Νίκου Πουλαντζά, ενώ το τελευταίο («Γραμμάτων και τεχνών έργα: όροι παραγωγής και όροι πρόσληψης») στα δεδομένα της παρουσίασης ενός βιβλίου του Διονύση Καψάλη και στο ευρύτερο πλαίσιο, ακόμη πολύ υπαρκτό, που τότε τα προσδιόριζε.

Η όγδοη ενότητα υπάρχει για να υπογραμμίσει ότι η προοπτική του κομμουνισμού δε συντίθεται μόνον από ιδέες και πράξεις. Ή, σωστότερα, οι αντίστοιχες ιδέες και πράξεις φέρονται ή επιτελούνται πάντοτε από συγκεκριμένους ανθρώπους. Ο κομμουνισμός έχει πολλά ονόματα και γι' αυτό τον λόγο. Ο Άγγελος Ελεφάντης, ο Φώτης Αποστολόπουλος, η Μαρίκα Στρομπούλη-Αποστολοπούλου, ο Στέφανος Στεφάνου, η Παγώνα Στεφάνου, ο Νάσος Δετζώρτζης, ο Νίκος Μανίκας, η Κατερίνα Καμαρέτα-Πίσση, ο Εντουάρντο Καντάβα είναι κάποιοι από τους ανθρώπους που είχα την τύχη να τους γνωρίσω και να γράψω κάτι γι' αυτούς. Βέβαια, δεν είναι οι μόνοι. Αυτοί, μαζί με –για να περιοριστώ σε εκείνους και εκείνες που δε βρίσκονται πια ανάμεσά μας– τους συμφοιτές μου Ανδρέα Βαρίκα, Μπάμπη Κολώνια και Γιάννη Μαρκόπουλο, τον Αριστείδη και την Ντούντα

Ζίζικα, τον Νίκο Σβορώνο και Φωκίωνα Φραντζεσκάκη, αλλά και τον Ζακ (Jacques Cerutti) και την Άννα Μαρία (Ana Maria Galanos) τα χρόνια του Παρισιού, τον Χρήστο Μπαρμπέρη, τον Γρηγόρη Αγγελόπουλο, τον Δημήτρη Θοιβιδόπουλο και παράλληλα τον Φίλιππο Ηλιού, τον Σπύρο Ασδραχά, τον Βασίλη Κρεμμυδά, αλλά και την Καλλιόπη Θεοδωράτου ή τον Θανάση Παπαδημητρίου, όπως και τον Δημήτρη Σκουλίδη, τον Χρήστο Τσακόπουλο, τον Θανάση Τζαβάρρα, τον Άρη Μπερλή, τον Παύλο Πανταζή ή τη Λευκή Μολφέση, τον ή την... μου έμαθαν πόσο πολυπρισματική μπορεί να είναι η προοπτική της καθολικής δικαιοσύνης και πόσο πλούσια η υπαρξιακή, διά βίου, δέσμευση σε εκείνη. Για μένα, και τα δικά τους ονόματα είναι ονόματα του κομμουνισμού. Κι αυτό μολονότι κάποιες ή κάποιιοι από τους παραπάνω ίσως δε θα αποδέχονταν τον χαρακτηρισμό. Για λόγους έλλογης διαφωνίας ή βαθύτερης ευγένειας...

Το ετήσιο βραβείο «εξάιρετης πανεπιστημιακής διδασκαλίας», αφιερωμένο στη μνήμη των Βασίλη Ξανθόπουλου και Στέφανου Πνευματικού, απονέμεται σε ειδική τελετή στο οίκημα της Παλιάς Βουλής από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας. Μεταγράφω εδώ ως επίλογο το κείμενο που διάβασα στην εν λόγω τελετή. Και το κάνω γιατί αναφέρεται στη σχέση ανάμεσα στην ουσιαστική δημοκρατία και στη διδασκαλία της φιλοσοφίας. Δηλαδή σε ένα αντικείμενο που αφορά, κατά τη γνώμη μου καίρια, την προοπτική της καθολικής δικαιοσύνης.

* * *

Πολλά κείμενα. Βαρύ το βιβλίο. Ίσως και τούτη η εισαγωγή να είναι υπερβολικά μακροσκελής. Αλλά πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς, αφού το θέμα με το οποίο το βιβλίο αποφάσισε να καταπιαστεί έχει τόσες διαστάσεις, τέτοιο ιστορικό βάθος, τόσο πολύπλοκες συνδέσεις μεταξύ των μερών του; Η μομφή μάλλον θα έπρεπε να έχει αντίστροφη κατεύθυνση. Γιατί η επαρκής πραγμάτευση του θέματος, δηλαδή η πληρότητα που θα ήταν ικανή να επιβάλει ισχυρές δεσμεύσεις, θα απαιτούσε τη σύνθεση μιας κυριολεκτικής πραγματείας, με μέγεθος άλλης τάξης. Και βεβαίως με άλλου είδους βιβλιογραφική στήριξη και με άλλου εύρους φιλοδοξίες. Με άλλα λόγια, έχω πλήρη επίγνωση ότι κάθε κείμενο εδώ, όπως και το σύνολό τους, μικρό ή μεγάλο, αδικεί κατάφωρα το αντικείμενό του.

Όμως οι δυνάμεις μου δεν ήταν και δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που θα πρόβαλλε μια τέτοια μείζων σύνθεση. Ο ισχυρισμός δε διατυπώνεται για λόγους μετριοφροσύνης. Ούτε γιατί εκλαμβάνω τον εαυτό μου ως φύσιν ασθενική. Αλλά απλώς γιατί το να αφιερωθώ σε ένα έργο τέτοιας εμβέλειας θα απαιτούσε να διαθέτω άλλου είδους ζωτικά μελήματα, άλλες ευκαιρίες συγκέντρωσης δυνάμεων, άλλον εξοπλισμό, άλλη διάταξη αναγκών και επιθυμιών, άλλη οργάνωση του βίου, εν τέλει μια διαφορετική ιδιοσυγκρασία. Έτσι είμαι υποχρεωμένος να αρχεστώ στο να προχωρήσω εδώ όπως προχωρώ για τους πολιτι-

κούς (και συνάμα θεωρητικούς) λόγους τους οποίους προσπάθησα να εκθέσω. Ελπίζοντας ότι έτσι τουλάχιστον νεύω προς την ανάγκη επαρκέστερων αντιμετωπίσεων ως προς όσα παρουσιάζονται εδώ.

Η ιδιοσυγκρασία στην οποία μόλις αναφέρθηκα –και όσο μπορώ να την κρίνω εγώ– διαμορφώθηκε βιογραφικά περισσότερο από τη σκληρότητα των μαθηματικών (μια πρόταση είτε έχει αποδειχθεί είτε όχι) παρά από τις ηπιότερες λόγιες προσεγγίσεις. Δηλαδή εκείνες που εξετάζουν μια ιδέα από διάφορες πλευρές, ερευνούν την καταγωγή και τα συμφραζόμενά της, τις τροποποιήσεις, ενστάσεις ή διαφωνίες συναφώς και τελικά αποτιμούν τη γνωσιακή ή όποια άλλη αξία της με μεγάλη προσοχή και τις δέουσες επιφυλάξεις. Η μορφή γραφής που βρέθηκα έτσι να «επιλέγω» οδηγεί σε διατυπώσεις που επιδιώκουν να αναδείξουν με τρόπο πυκνό το βασικό περιεχόμενο μιας ιδέας και τις λογικές συναρθρώσεις του, όπως και σε κείμενα συχνά γραμμένα κατά οιονεί αξιωματικό τρόπο. Έτσι αποφεύγεται (ή, ευγενέστερα, αναβάλλεται για απροσδιόριστο χρόνο) η διεξοδική εξέταση ζητημάτων όπως τα παραπάνω, όπως και οι αντίστοιχες αναλυτικές αναφορές στη σχετική βιβλιογραφία, ενώ προιμοδοτείται η συμπυκνωμένη σύνθεση προσεγγίσεων και απόψεων έναντι του τονισμού των διαφορών τους και της συχνά στείρας αντιπαράθεσης μεταξύ τους. Αλλά συχνά ερήμην των ενδιαφερομένων. Σε ό,τι αφορά το τελευταίο, ας μου επιτραπεί, για μία φορά, να παραπέμψω στο δικό μου *Peeling Potatoes or Grinding Lenses: Spinoza converses with Young Wittgenstein on Immanence and its Logic*, University of Pittsburgh Press, 2012, ως εξέχον (ίσως αναιδές) παράδειγμα αυτής της εσώτερης ώθησης προς τη σύνθεση. Και με την ευκαιρία να διευκρινίσω ότι τα κείμενα που αφορούν τον Σπινόζα και τον Βιττγκενστάιν, όπως τα παρουσίασα παραπάνω, αποτέλεσαν το πρόπλασμα του εν λόγω βιβλίου.

Αλλά, επιπρόσθετα, ο Σπινόζα και ο Βιττγκενστάιν μου απλώνουν εν προκειμένω ένα δίχτυ προστασίας: όχι μόνο γιατί τα κείμενά τους φαίνεται να ακολουθούν κάτι σαν την αξιωματική τάξη παρουσίασης που μόλις ανέφερα, όχι μόνο γιατί τους απασχολεί αποκλειστικά το περιεχόμενο των ιδεών και οι λογικές συναρθρώσεις του, αλλά και γιατί αρνούνται, ίσως μάλιστα καθ' υπερβολήν, τις αναφορές σε άλλους. Στην *Ηθική* του ο Σπινόζα αναφέρει ονομαστικά μόνο τον Καρτέσιο και δη για να διαφωνήσει έντονα μαζί του, ενώ στον Πρόλογο του *Tractatus Logico-Philosophicus* ο Βιττγκενστάιν γράφει: «Δε θέλω να κρίνω κατά πόσον οι προσπάθειές μου συνταυτίζονται με τις προσπάθειες άλλων φιλοσόφων ... μου είναι αδιάφορο αν αυτό που έχω σκεφτεί το έχει κιόλας σκεφτεί πριν από μένα κάποιος άλλος» (μετάφραση Θ. Κιτσόπουλος).

Τούτες οι παρατηρήσεις φαίνεται να παρεκκλίνουν από τις ακαδημαϊκές νόρμες. Τις οποίες μολαταύτα υπολήπτομαι και προσπαθώ να τις τηρώ σε ό,τι αφορά τα περισσότερο θεωρητικά κείμενα που θέλουν ή υποχρεώνονται να υπόκεινται σε εκείνες. Εν προκειμένω προσπαθώ πάνω απ' όλα (όσο μπορώ, γιατί υπάρ-

χει και το φαινόμενο της κρυπτομνησίας) να αναφέρω την πατρότητα μιας ιδέας για λόγους στοιχειώδους εντιμότητας. Αλλά δεν μπορώ να μην παρατηρήσω ότι σήμερα κάποιες τέτοιες νόρμες έχουν τυποποιηθεί υπέρ το δέον, συνδράμοντας στην αποκατάσταση λειτουργιών εντελώς άλλης τάξης. Για παράδειγμα, ο Άγγελος Ελεφάντης έχει μιλήσει για «δεκανίκια των παραπομπών», δηλαδή για τον καταϊγισμό, κάποιες φορές, βιβλιογραφικών αναφορών που επιδιώκουν να εξυψώσουν μια ψιλή ιδέα στις πλάτες έργων και συγγραφέων αθών του αίματος τούτου. Ενώ, βέβαια, προάγουν ταυτόχρονα την κυκλοφορία των ονομάτων στην ακαδημαϊκή αγορά και απλώνουν τα συμπαρομαρτούντα δίκτυα γνωριμιών.

Και να σημειώσω, γενικότερα, ότι η ακαδημαϊκή αγορά λίγο διαφέρει από τη συνηθισμένη. Εδώ δρουν συγγραφείς, πανεπιστήμια, κριτές, εξειδικευμένα περιοδικά και εκδοτικοί οίκοι, ενώ η αξία κάθε παραγόμενου έργου μετρείται από το πλήθος των βιβλιογραφικών αναφορών σε εκείνο. Η βιβλιογραφική αναφορά συνιστά, δηλαδή, κάτι σαν γενικό ισοδύναμο: ο πολλαπλασιασμός των αναφορών αυξάνει την ανταλλακτική αξία του αντιστοιχού ονόματος – ακαδημαϊκό κύρος και ακαδημαϊκή ισχύ–, ενώ η συναφής υπεραξία (κάθε βήμα προς την κατάκτηση της αυθεντίας) καταλήγει τελικά να αποτιμάται σε χρήμα. Η ακαδημαϊκή αγορά δε θα μπορούσε να μη συνδέεται με την τρέχουσα. Όπως, βέβαια, δε θα μπορούσε να μη συνδέεται τόσο με τη μόδα, που επιλέγει με τους δικούς της ιδιότυπους τρόπους τα πρόσκαιρα επίκεντρα ακόμη και του θεωρητικού ενδιαφέροντος, όσο και με μελήματα στυγνά πολιτικά: η «λόγυ αβλεψίας» απάλειψη ονομάτων από έναν πίνακα παραπομπών αποσκοπεί κάποιες φορές στο να υποβαθμίσει διά της αποσιώπησης την αξία του ονόματος, να το αποβάλει από τα συναφή δίκτυα γνωριμιών και τελικά να εκμηδενίσει μια συνεισφορά που εκλαμβάνεται ως αφόρητη ανεξάρτητα από την όποια εγγενή αξία χρήσης της.

Τελειώνω με ακόμα δύο «μεθοδολογικές» παρατηρήσεις. Κατ' αρχάς, τα επιμέρους ζητήματα με τα οποία καταπιάνεται το βιβλίο δεν είναι, τα περισσότερα, αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής άλλα μάλλον προϊόν τυχαίων συναντήσεων. Μου έτυχε, δηλαδή, να συναντήσω τα τάδε θέματα, τους δείνα ανθρώπους, εκείνους τους συγγραφείς και φιλοσόφους. Το έναυσμα είχε δοθεί κάθε φορά από μια, κατά κανόνα απρόσμενη, πρόσκληση να γράψω ή από μίαν αναπάντεχη εξωτερική πρόκληση που μου επέβαλε να αποκριθώ. Έτσι το νήμα που συνδέει τα κείμενα κατά τον τρόπο που παρουσιάζονται εδώ δεν υπήρχε εκ των προτέρων. Συγκροτήθηκε ούτως ειπείν κατόπιν εορτής. Προετοιμασμένο από την πορεία της συγγραφής των ίδιων των κειμένων (όπως ήδη προσπάθησα να εξηγήσω) και περισσότερο ολοκληρωμένα από την προσπάθεια να οργανωθεί το βιβλίο κατά το δυνατόν έλλογα. Η παρατήρηση θέλει απλώς να εξηγήσει, ή μάλλον να δικαιολογήσει, γιατί δεν αναφέρονται τόσοι στοχαστές (ο Φουκό, ο Μπουρντιέ, ο Μπλοχ, σημαντικοί σύγχρονοί μας, ...) και τόσα θέματα (οικονομικές δομές και παράμετροι,

ταξική ανάλυση, πολιτικά καθεστώτα, διεθνής κατανομή ισχύος, ιδεολογικοί σχηματισμοί, ...) που η ίδια η ροή του βιβλίου –όπως τη βλέπω εκ των υστέρων– φαίνεται και να προσκαλεί και να είναι περίπου έτοιμη να υποδεχθεί. Αλλά είπαμε: τούτο το βιβλίο δε θα μπορούσε να συνιστά εξαντλητική πραγματεία. Του αρκεί να είναι μια εύλογα αρθρωμένη σταχυολόγηση. Για λόγους πληρότητας, ας μου επιτραπεί να προσθέσω ότι η πιο συστηματικά αυτόβουλη δική μου δουλειά ουσιαστικά περιορίζεται στη φιλοσοφία των επιστημών και ιδιαίτερα στις διακρίσεις μεταξύ τους και στα γνωσιολογικά γνωρίσματα της Φυσικής. Λίγα μόνο δείγματα αυτής της δουλειάς παρουσιάζονται εδώ.

Η άλλη παρατήρηση αφορά τη στρατηγική μιας γραφής που επιδιώκει, κατά τα παραπάνω, να συστήσει λόγο θεωρητικό και συνάμα λόγο πολιτικό, δηλαδή στοχευμένα παρεμβατικό. Το πρώτο εδώ είναι η αποφυγή στερεοτυπικής ορολογίας και της συναφούς ξύλινης γλώσσας. Δηλαδή αποφεύγω όχι μόνο ό,τι θα ήταν ενδογενώς τετριμμένο και θεωρητικά στείρο, άλλα και ό,τι θα περιχαράκωνε εκ προοιμίου το βιβλίο και τα κείμενα που το συναποτελούν, κατατάσσοντάς τα αυτόματα στην κατηγορία που αφορά μόνον έναν περιορισμένο κύκλο. Εκείνον που εκφράζεται, αν δε συγκροτεί έτσι την ταυτότητά του, από τέτοια ακριβώς γλωσσικά στοιχεία. Θα είχαμε τότε, εκτός των άλλων κακών, όρους πρόσληψης που θα στερούσαν από το βιβλίο δυνάμει αναγνώστες και θα το περιθωριοποιούσαν προκαταβολικά. Ο κίνδυνος δεν είναι αμελητέος. Γιατί, όπως είπαμε, ένα βαρύ ιδεολογικό φορτίο βαρύνει έννοιες που εδώ δε θα μπορούσαν παρά να είναι κύριες. Αλλά, βέβαια, τούτο το βιβλίο, όπως άλλωστε κάθε βιβλίο, επιδιώκει να προσελκύσει αναγνώσεις ευρέος φάσματος. Και, ειδικά εδώ, ενός φάσματος που παραπέμπει τόσο σε ιδεολογικές, θεωρητικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις, ακόμη και μείζονες, όσο και σε αντιπαλότητες φιλοσοφικών παραδόσεων. Γιατί, προφανώς, μόνον αν οι σκοπούμενοι αναγνώστες του δεν ομονοούν εκ των προτέρων με τις προκείμενες του βιβλίου, μπορεί να δικαιολογηθεί η αναφορά σε στοχευμένη παρέμβαση και το ίδιο να λειτουργήσει πολιτικά. Πράγμα που τελικά σημαίνει –μιλώντας σίγουρα υπερφίαλα– ότι η σκόπευση εδώ (θέλει να) είναι ηγεμονική.

Αλλά η ηγεμονία δεν παρέχεται δωρεάν. Απαιτεί εν προκειμένω μια μορφή γραφής –τον οβολό της ενέργειας που θα τη συγκροτήσει– που να αναδεικνύει απρόσκοπτα τη δική της καλοπιστία, αλλά και να διαθέτει την ικανότητα να διεισδύει σε χώρους ξένων ιδεολογικών συγκροτήσεων. Μια τέτοια μορφή γραφής, χωρίς να αποκρύπτει τις δικές της ιδεολογικές δεσμεύσεις, οφείλει να είναι ταυτόχρονα επαρκώς προσηνής και επαρκώς γενναιόδωρη ώστε να είναι σε θέση να υποδέχεται αναγνώσεις που εκκινούν από διαφορετικές αφετηρίες και δεσμεύονται από διαφορετικές προκείμενες. Μόνον έτσι μπορούν τα επιχειρήματα που ξεδιπλώνει η γραφή να αγγίζουν, και ενδεχομένως να θίξουν αποτελεσματικά, αυτόνομα διαφορετικά από τα δικά της. Με άλλα λόγια, μόνον έτσι ο αναγνώστης

ή η αναγνώστρια μπορεί να εμπλακεί ουσιαστικά στο βιβλίο για να πειστεί έλλογα, αλλά όχι κατ' ανάγκην εύκολα, αφού του αντισταθεί και αναμετρηθεί μαζί του επιχειρήματα το επιχειρήματα. Γιατί, βέβαια, μόνο μετά από μια τέτοια εμπλοκή, δηλαδή μόνον αν η γραφή έχει εισχωρήσει στον χώρο του ξένου αναγνώστη, μπορεί αυτή να κερδίσει την ειρηνική μάχη μαζί του. Και μόνον αν κερδίζει αλληπάλληλες τέτοιες μάχες, μπορούν οι αντίστοιχες ιδέες να προσεγγίσουν την ηγεμονία.

Καλά όλα αυτά αλλά και προς τι όλα αυτά; Πώς εφαρμόζονται τούτες οι «μεθοδολογικές» παρατηρήσεις σε όσα προηγούνται και σε όσα έπονται; Σε αυτό το τελευταίο ερώτημα, βέβαια, πολύ λίγα θα μπορούσαν να νομιμοποιήσουν μια δική μου απάντηση. Καταθέτω τις παρατηρήσεις αυτές εδώ στο τέλος απλώς για να ξεκαθαρίσω όσο πληρέστερα μπορώ τη θέση εκφοράς τούτου του βιβλίου, αλλά και τη στρατηγική της εκφοράς του. Όστε να παραδοθούν κατά το δυνατόν ρητά στην αναγνώστρια ή στον αναγνώστη όλα τα κατ' εμέ αναγκαία δεδομένα για να κρίνει. Αλλά να κρίνει τι; Να κρίνει τούτο το βιβλίο γι' αυτό που είναι, γι' αυτό που λέει και γι' αυτό που θέλει να πει. Να κρίνει τα καθαυτό επιχειρήματά του και την εσωτερική συνοχή τους. Κατά το δυνατόν αυτοτελώς και έτσι ξερά. Χωρίς να αναλωθεί στο σε ποιους αναφέρεται, ποιους παραλείπει, στο πόσο τηρεί το γράμμα ή στο πόσο παραμένει πιστό στο πνεύμα των παραδόσεων και των συγγραφέων τους οποίους μνημονεύει ή φαίνεται να τους προσπερνά.

Έχω συνείδηση ότι κάτι τέτοιο δεν είναι πάντα εύκολο. Και τούτη η ρητή αναγνώριση δυσκολιών του αναγνώστη ας είναι η τελευταία λέξη εδώ. Τα υπόλοιπα δεν είναι δική μου ευθύνη. Είναι της κάθε αναγνώστριας και του κάθε αναγνώστη χωριστά.

* * *

Οι οφειλές ενός βιβλίου αυτής της μορφής δε θα μπορούσαν παρά να είναι μεγάλες και ευρύτατες. Οφειλές απολύτως κυριολεκτικές και κάποιες απολύτως καθοριστικές. Μερικές από αυτές αναφέρονται ρητά στα επιμέρους κείμενα που συναπαρτίζουν το βιβλίο, αλλά σίγουρα δεν καλύπτουν το σύνολο. Δεν έχει νόημα να επαναλάβω εδώ τις πρώτες ούτε είμαι δυστυχώς σε θέση να απαριθμήσω όλες τις υπόλοιπες. Τα χρόνια περνούν και τα μεν κείμενα μένουν, αλλά όχι κατ' ανάγκην οι υποκειμενικές προκειμένες της τότε γραφής τους. Ας περιοριστώ λοιπόν να ευχαριστήσω από καρδιάς όσες και όσους συνέδραμαν καιρία στην υλική πραγμάτωση του παρόντος. Την Άντα Σκουλά, τη Χρυσούλα Παπαϊωάννου, τον Στέλιο Γερωνυμάκη, τον Κώστα Στεργιόπουλο. Και βεβαίως τον Ανδρέα Μαράτο. Ο οποίος επέμενε φορτικά ότι ένα τέτοιο βιβλίο όφειλε να δει το φως σήμερα. Ιδιαίτερα σήμερα. Και βοήθησε με ποικίλους τρόπους, υλικούς και άυλους, στο να φτάσουν τα πράγματα εδώ.

Αθήνα, Αύγουστος-Δεκέμβριος 2017

